

**Оприлюднено Бюро демократії, прав людини і праці
Державного департаменту США
8 березня 2006 року
Звіт про дотримання прав людини 2005**

ВСТУП

Україна, чисельність населення якої становить приблизно 47 мільйонів чоловік, є республікою зі змішаною президентсько-парламентською формою врядування. Державою керують Президент, який обирається шляхом всенародного голосування, та однопалатний парламент - Верховна Рада. У жовтні 2004 року відбувся перший, а в грудні того ж року - другий тур президентських виборів, у якому змагалися прем'єр-міністр Віктор Янукович і лідер опозиції Віктор Ющенко. Системні зловживання команди Януковича під час другого туру виборів спричинили наймасовіші протести населення у новітній історії країни, відомі під назвою Помаранчевої революції. Верховний Суд визнав результати другого туру недійсними та призначив повторне голосування на грудень 2004 року. Під час грудневого голосування, в якому переміг Ющенко, та впродовж короткої агітаційної кампанії, що йому передувала, ситуація істотно поліпшилася. Цивільні урядовці здійснюють в цілому ефективний контроль за силовими відомствами.

Незважаючи на істотне покращення стану у сфері прав людини, особливо у царині свободи слова та зборів, у багатьох відношеннях він залишається незадовільним. Зокрема надходили повідомлення про такі проблеми:

- смерть за підозрілих обставин трьох осіб, що перебували під вартою;
- тортури у закладах досудового утримання;
- насильство по відношенню до новобранців в армії;
- ізоляція у психіатричних закладах за сфабрикованими діагнозами;
- незадовільні умови перебування у виправних установах і слідчих ізоляторах;
- свавільні затримання, тривалі утримання у слідчих ізоляторах, зволікання з проведенням судових засідань;
- стеження за спілкуванням та пересуванням громадян без санкції уповноважених органів;
- обмеження свободи преси шляхом застосування приватними та посадовими особами репресивного закону про наклеп, а також залякування співробітників засобів масової інформації, що проводять журналістські розстеження;
- перешкоди у реєстрації деяких релігійних громад та зволікання з поверненням майна багатьом іншим;
- акти антисемітизму;
- знущання з біженців у розподільниках;
- високий рівень корупції у всіх гілках уряду та в армії;
- насильство та дискримінація по відношенню до дітей і жінок, зокрема сексуальні домагання на роботі;
- незаконне вивезення людей за межі України;
- упослідження національних меншин, зокрема організоване насильство по відношенню до татар у Криму;
- неадекватне трудове законодавство, яке дозволяє як уряду, так і приватним компаніям обмежувати законну трудову діяльність громадян;
- намагання влади впливати на вибори у профспілках.

Після Помаранчевої революції відбулися істотні позитивні зрушення. Зріс рівень підзвітності правоохоронних органів, поступово поліпшуються умови утримання ув'язнених у тюрмах. Засоби масової інформації (ЗМІ) стали набагато незалежнішими. Практично не траплялося порушень свободи зборів, а також в цілому було знято обмеження на свободу об'єднань. Уряд зменшив своє втручання у сферу релігій. У країні без перешкод з боку влади діє широка мережа як місцевих, так і міжнародних правозахисних груп. Уряд також активізував розстеження випадків торгівлі людьми і притягнення винних до відповідальності.

ПОШАНУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розділ 1. Повага до життя та здоров'я людини, включно з неприпустимістю таких явищ, як

а. Свавільне чи незаконне позбавлення життя.

Повідомлень про вбивства з політичних мотивів, здійснені владою або її агентами, не надходило, однак преса писала про щонайменше три випадки забиття до смерті осіб, утримуваних під вартою.

7 квітня співробітники міліції у м. Житомирі побили до смерті 36-річного чоловіка, особу якого не встановлено, затриманого за звинуваченням у дрібному хуліганстві. Засоби масової інформації повідомили, що прокурор Житомирської області порушив кримінальну справу проти кількох (точну кількість не вказано) міліціонерів за фактом "умисного завдання тілесних ушкоджень" та "перевищення повноважень".

26 вересня газета "Киевские ведомости" повідомила, що у м. Херсоні було побито до смерті особу, підозрювану у крадіжці. Газета зауважила також, що співробітник міліції, причетний до цього інциденту, був затриманий.

Згідно з повідомленнями засобів масової інформації та провідних правозахисних груп 17 грудня у Харківському слідчому ізоляторі міліціонери побили до смерті 21-річного Армена Мелконяна. Преса писала, що начальник слідчого ізолятора Сергій Ткаченко намагався приховати інцидент. Вищі посадовці Харківської області повідомили представникам харківських правозахисних неурядових організацій (НУО) результати розтину, які підтвердили, що Мелконян помер внаслідок фізичного насильства, що суперечить твердженням Ткаченка, буцім то смерть потерпілого була викликана природними причинами. Безпосередньою причиною смерті стала "асфіксія внаслідок obturaції дихальних шляхів блювотними масами". Крім того, результати судово-медичного дослідження вказували на те, що Мелконян зазнав серйозної черепно-мозкової травми. Після критичних статей у пресі та наполягань правозахисних організацій і родичів загиблого 23 грудня у зв'язку з цим інцидентом прокуратура порушила кримінальну справу.

Не зареєстровано просування у справі загибелі мешканця м. Мелітополя Миколи Загачевського, який за підозрілих обставин помер у квітні 2004 року, перебуваючи під вартою в очікування суду.

Засоби масової інформації повідомляли, що 11 лютого співробітники міліції протягом 10 годин допитували колишнього губернатора Закарпатської області Івана Різака. Метою допиту було з'ясування обставин загибелі Володимира Сливки, який впродовж тривалого часу обіймав посаду ректора Ужгородського державного університету. Після допиту Різака звільнили, і на кінець року йому не було висунуто жодних звинувачень у зв'язку зі смертю Сливки.

Правозахисні групи констатують, що солдати строкової служби продовжують убивати одне одного в армії, проте посадовці запевняють, що фізичне насильство не стало причиною смерті жодного військовослужбовця (див. розділ 1.в.).

Відсутні прояви намірів влади продовжувати розстеження низки вбивств, які були скоєні за часів Кучми і стали підставою для звинувачень колишньої влади у кримінальності. Правоохоронні органи відмовляються надавати як громадськості, так і спеціальній парламентській слідчій комісії будь-яку додаткову інформацію з приводу загибелі у серпні 2003 року заступника голови Української народної партії Івана Гавдиди. Зовсім немає ознак того, що правоохоронні органи розстежують обставини загибелі у листопаді 2003 року лідера партії "Реформи і порядок" у Хмельницькій області Юрія Босака, якого було знайдене повішеним у лісі. Його смерть було кваліфіковано як самогубство. Генеральна прокуратура України (ГПУ) продовжує ухилятися від розстеження обставин смерті у грудні 2003 року Володимира Карачевцева - голови незалежної спілки журналістів у м. Мелітополі та заступника головного редактора незалежної газети "Кур'єр". Тіло Карачевцева, який неодноразово писав про корумпованість місцевих чиновників, було знайдене у зашморгу, зробленого зі светра і зачепленого за ручку холодильника. Попри наявність чітких свідчень, які спростовують версію самогубства, місцева влада стверджує, що журналіст наклав на себе руки.

На кінець року так і не було винесено вироку у справі про вбивство у 2001 році директора одного з регіональних телевізійних каналів Донецької області Ігоря Александрова. Цей злочин продовжує залишатися у центрі уваги української громадськості. Згідно з повідомленнями засобів масової інформації триває судовий

розгляд справи про вбивство Александрова та подальше намагання сфальсифікувати його розстеження. У справі фігурує 12 осіб, яким висунуто різні звинувачення. За рішенням Верховного Суду, який висловив недовіру Донецькому обласному суду, де розпочиналося слухання справи Александрова, її було передано до Луганського апеляційного суду. Вбивство Александрова, який випустив в ефір низку критичних матеріалів про донецьких політиків і активно критикував корупцію у місцевих правоохоронних органах, вважається наслідком його професійної діяльності.

Протягом року було здійснено кілька серйозних кроків у розстеженні досі нерозкритого вбивства Георгія Гонгадзе, тіло якого без голови було знайдене у листопаді 2000 року через два місяці після зникнення відомого журналіста. 2 березня ГПУ оголосила, що заарештовано трьох співробітників міліції, що брали участь у викраденні Гонгадзе і детально розповіли про обставини вбивства журналіста. Суд над ними було призначено на січень 2006 року. Генеральна прокуратура повідомила також, що четвертого високопоставленого співучасника злочину -- генерала міліції Олексія Пукача, який виїхав з України, - оголошено у міжнародний розшук. Владні джерела повідомили також, що 4 березня колишній міністр внутрішніх справ Юрій Кравченко застрелився у своєму будинку у Києві вранці того самого дня, коли його мали допитати про його роль у справі Гонгадзе. Незважаючи на наявність на голові Кравченка двох ран від вогнепальної зброї, офіційною версією причини смерті Кравченка є самогубство. На думку засобів масової інформації та вдови Гонгадзе саме колишній міністр Кравченко був тим посадовцем, котрий, виконуючи розпорядження тодішнього президента Леоніда Кучми, віддав наказ знищити Гонгадзе.

Тим часом Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) однострійно визнав, що українська влада неодноразово порушувала права вдови Гонгадзе Мирослави, зокрема не забезпечила захист журналіста, коли він ще був живий, і неадекватно провадила розстеження обставин його смерті. ЄСПЛ присудив виплатити Мирославі Гонгадзе компенсацію у розмірі 120 тисяч доларів США (600 тисяч гривень) за завдані збитки. Результати тривалого парламентського розстеження справи були оприлюднені у Верховній Раді 20 вересня народним депутатом Георгієм Омельченком.

У лютому, квітні та травні у провідних українських газетах знову з'явилися статті про те, що до викрадень людей і вбивств, скоєних у попередні роки, причетні спеціальні загони співробітників Міністерства внутрішніх справ, відомих під назвою "перевертнів", однак були відсутні будь-які ознаки того, що ці твердження активно перевіряються.

Політики та політично заангажовані бізнесмени і журналісти були об'єктами зазіхань, що іноді призводили до фатальних для їхнього життя і здоров'я наслідків і часто мали політичний підтекст. Водночас бізнес, політика і кримінал переплітаються в Україні настільки тісно, що часто буває важко простежити справжні мотиви злочинів. Так, наприклад, 29 листопада преса повідомила, що колишній губернатор Львівської області Степан Сенчук був застрелений невідомими особами - ймовірно найманими вбивцями - в одному з сіл на околиці Львова. Бізнесмен Сенчук на початку року приєднався до Народного Союзу "Наша Україна" президента Ющенка.

б. Зникнення

Повідомлень про політично вмотивовані зникнення не надходило.

Відсутній поступ у розстеженні зникнення у грудні 2003 року Василя Грисюка, журналіста газети "Народна справа", що видається у районному центрі Радехові Львівської області. До кінця року ознак активних слідчих дій з боку влади у цій справі не спостерігалося.

в. Тортури та інші форми жорстокого, негуманного поводження, або приниження людської гідності

Незважаючи на те, що тортури заборонені законом, службовці міліції та персонал в'язниць систематично вдаються до побиття затриманих і в'язнів.

24 вересня організація "Міжнародна амністія" оприлюднила звіт, в якому співробітники правоохоронних органів звинувачуються у застосуванні сили, у тому числі тортур, з метою отримання зізнань і свідчень від підозрюваних, а на владу покладається відповідальність за небажання покласти край цій практиці.

У серпні 2004 року в одній з передач "5 Каналу" розповідалося, як міліціонери били затриманих гумовими кийками, підвішували донизу головою і обливали холодною водою. Як стверджує "5 Канал", співробітники міліції катували затриманих, аби витиснути з них зізнання чи просто отримати викуп. Адвокат, який брав участь у передачі, засвідчив, що його тримали під вартою і били, доки він не погодився заплатити одному з міліціонерів приблизно 5 тисяч доларів США (25 тисяч гривень). Згідно з опублікованими у жовтні результатами опитувань, проведених харківським Центром соціальних досліджень, 62% осіб, яких затримувала міліція у м. Харкові, повідомляли про застосування до них фізичної сили під час їхнього перебування під вартою. Понад 44% скаржилися, що міліціонери викручували їм руки, ноги або шию під час допитів, а більш ніж 33% повідомляли, що співробітники міліції били їх ногами або руками.

11 жовтня під час зустрічі представників Ради Європи з Уповноваженим з прав людини Ніною Карпачовою остання визнала, що у слідчих ізоляторах продовжують застосовувати тортури.

Від правозахисних НУО та дипломатів протягом року неодноразово надходили вірогідні повідомлення про систематичні випадки знущань службовців з біженців у приймальниках-розподільниках для біженців у Закарпатській області, що межує з державами-членами Європейського Союзу Польщею, Словаччиною та Угорщиною (див. розділ 2.г.).

Протягом року влада вживала заходів, аби покарати своїх співробітників, які збиткувалися з біженців у розподільниках. Згідно з повідомленнями засобів масової інформації та запевненнями міністра внутрішніх справ Юрія Луценка на 1 вересня Генеральною Прокуратурою порушено 496 карних справ проти міліціонерів, причетних до подібних правопорушень у той час, коли впродовж всього 2004 року було порушено лише 209 подібних справ. Один з активістів правозахисної НУО повідомив, що у зв'язку з вживаними заходами щодо запобігання знущанням, правоохоронці дедалі частіше одягають маски, аби їх неможливо було впізнати.

Засоби масової інформації повідомляли про побиття міліцією в Ужгороді опозиційних народних депутатів Нестора Шуфрича і Тамари Прошкуратової, які влаштували 20 травня акцію протесту у лікарняній палаті, де перебував колишній губернатор Закарпатської області Іван Різак. Шуфрич і Прошкуратова намагалися перешкодити міліції перевезти Різак, звинуваченого у скоєнні злочину, з лікарні до слідчого ізолятора. Сутичка почалася, коли Прошкуратова прикувала себе наручниками до Різак. Як стверджують засоби масової інформації, 14 червня міністр внутрішніх справ Юрій Луценко оголосив, що кілька міліціонерів, причетних до інциденту, отримали дисциплінарне стягнення.

Влада звинуватила колишнього губернатора Сумської області Володимира Щербаня у тому, що він віддав наказ про застосування сили щодо неозброєних учасників студентського мітингу у серпні 2004 року. Щербань виїхав з України, побоюючись кримінальної відповідальності.

На кінець року все ще тривало розстеження отруєння Віктора Ющенка у вересні 2004 року, коли він був кандидатом на посаду президента від опозиції.

Відсутні ознаки того, що влада має намір розстежувати обставини нападу на Андрія Волинця, сина одного з народних депутатів, який є активним прибічником Ющенка у Верховній Раді.

Немає просувальних у розстеженні цілої низки інцидентів, що мали місце у 2003 році. Серед них, зокрема, катування затриманих співробітниками міліції у м. Полтаві, знущання офіцером міліції з підозрюваного у скоєнні карного злочину у м. Запоріжжі, а також жорстоке побиття ув'язненого у Донецькій обласній тюрмі, внаслідок якого потерпілому було ампутовано обидві ступні.

Закон забороняє використання психіатрії у політичних та не пов'язаних з медициною цілях, а також передбачає механізми захисту від такого роду зловживань. Проте траплялися випадки, коли осіб, які брали участь у майнових суперечках, пов'язаних зі з'ясуванням права на спадщину чи розірванням шлюбу, госпіталізували до психіатричних медичних закладів зі сфабрикованим діагнозом шизофренії. Ці дії нерідко супроводжувалися підкупом психіатрів і членів суду. Так, наприклад, 31 серпня засоби масової інформації повідомили про порушення харківською прокуратурою кримінальної справи проти кількох (скільки саме, не уточнювалося) лікарів головної психіатричної лікарні м. Харкова, котрі отримали хабара у розмірі 1500 доларів США (7500 гривень) за оформлення фальшивої довідки про буцім то наявність у одного з пацієнтів психічного захворювання. Довідка була оформлена на прохання матері пацієнта.

Особам, яким встановлено діагноз психічного захворювання, загрожує ізоляція у закритих медичних закладах, визнання їх недієздатними та позбавлення громадянських прав, причому закон навіть не вимагає, щоб зазначені питання розглядалися у присутності пацієнтів, або щоб останніх ставили до відома про прийняті рішення. Керівник однієї з правозахисних організацій, яка опікується правами психічно хворих, відомий ще з радянських часів дисидент Семен Глузман стверджує, що кількість зловживань у психіатрії протягом 2004 року зменшилася. У своєму інтерв'ю газеті "День", опублікованому 7 жовтня, Глузман пояснив це підвищеною увагою засобів масової інформації до цієї проблеми, а також удосконаленням правового захисту психічно хворих. Згідно з даними Української психіатричної асоціації Міністерство охорони здоров'я не завжди співпрацює з правозахисними групами, які намагаються відстежувати випадки зловживань у психіатрії.

Незважаючи на наявність розвиненого законодавства, яке захищає права осіб, що перебувають на військовій службі, а також статутних документів, що регламентують відносини між військовослужбовцями, впродовж звітного року продовжували надходити повідомлення про випадки насильства щодо військовослужбовців строкової служби. Незважаючи на те, що армійські чиновники сповіщають про відсутність фактів смерті військовослужбовців внаслідок фізичного насильства, Асоціація солдатських матерів (АСМ) переконана, що насильство в армії залишається поширеним явищем, і повідомляє, що одного солдата з Житомирської області, який відбував строкову службу у м. Києві, було побито на смерть під час такого інциденту у січні цього року. Старші солдати часто б'ють новобранців і відбирають у них гроші та інші речі, що їм присилають з дому - явище, відоме як "дідівщина". Як стверджують активісти АСМ, гарнізонні прокурори часто не реагують на скарги на знущання, беруть хабарі за невтручання або зволікають з початком розгляду справи, аби дочекатися демобілізації свідків злочинів. АСМ також звертає увагу на щонайменше три випадки - у містах Сімферополі, Луганську і Сумах - коли зусиллями гарнізонних прокурорів військовослужбовці, які скаржилися на знущання, опинялися у психіатричних лікарнях. Покарання за скоєння подібних злочинів або співучасть у них було недостатнім, аби утримати від правопорушень. Так, наприклад, харківське відділення Асоціації солдатських матерів у серпні повідомило, що молодший сержант однієї з базованих у Харкові військових частин був засуджений всього до чотирьох місяців ув'язнення за систематичні знущання з молодших солдатів.

Об'єктами збиткувань для співробітників міліції часто стають цигани та люди з темним кольором шкіри. Представники цих груп населення стверджують, що правоохоронці як правило не лише ігнорують їхні скарги, а й іноді підбурюють третіх осіб до вчинення щодо них насильницьких дій, особливо у Криму (див. розділ 5).

Фізичне насильство застосовувалося щодо низки журналістів (див. розділ 2.а.), що може бути пов'язаним з виконанням ними професійних обов'язків.

Умови утримання у тюрмах і слідчих ізоляторах

Умови перебування у тюрмах хоча й залишаються незадовільними, проте продовжують потроху поліпшуватися внаслідок реформування пенітенціарної системи. Співробітники виправних закладів зазначають, що завдяки скасуванню кримінальної відповідальності за цілу низку правопорушень і запровадженню альтернативних способів відбування покарань кількість ув'язнених зменшилася, і тюрми вже не такі переповнені, як раніше. Однак багато тюрем все одно залишаються переповненими, у них порушуються санітарні норми і не надається медична допомога.

За офіційною статистикою Департаменту у справах виконання покарань (ДСВП) у тюрмах протягом звітного року загинуло 708, а у слідчих ізоляторах - 159 осіб (див. розділ 1.а.). Серйозною проблемою у тюрмах залишається туберкульоз. Однак посадовці стверджують, що завдяки обов'язковому медичному обстеженню всіх нових ув'язнених захворюваність зменшилася. Як стверджують посадовці ДСВП, хворих на туберкульоз ізолюють і переводять на лікування до спеціалізованого тюремного шпитального комплексу, що міститься у Харківській області. Правозахисні групи повідомляють, що доступ до специфічного протитуберкульозного лікування мають лише засуджені, а особи, що утримуються у слідчих ізоляторах, позбавлені такої можливості.

Преса неодноразово писала про нестерпні умови перебування у тюрмах, і на цю проблему було звернено особливу увагу під час відвідання Президентом Ющенком однієї з тюрем у Житомирській області 8 лютого. Ув'язнені скаржилися йому на незадовільні умови утримання, погане освітлення, жорстокість охоронців, недостатню кількість посилок, які їм дозволяється отримувати, а також обмеження кількості зустрічей з родичами. Президент прилюдно визнав необхідність покращення умов перебування ув'язнених у місцях позбавлення волі.

Умови перебування у слідчих ізоляторах залишалися ще тяжчими, ніж у тюрмах загального і посиленого режиму. Були повідомлення про те, що затримані, які іноді змушені проводити у слідчих ізоляторах тривалий час в очікуванні суду, зазнають знущань і залякувань з боку охорони та співкамерників. Газета "День" 27 січня повідомила про випадок самоспалення, вчиненого матір'ю одного з затриманих на знак протесту проти знущань і неприйнятних умов утримання у міському слідчому ізоляторі. Переповнення для цих установ стало ще характернішим, аніж для тюрем.

ДСВП та Міністерство внутрішніх справ (МВС) спільно з неурядовими організаціями та урядами іноземних держав реалізували програму професійного удосконалення для персоналу тюрем і особового складу міліції, зокрема у Чернігівській області та Лук'янівському обласному слідчому ізоляторі у м. Києві.

На відміну від 2004 року, уряд дозволив оглянути місця позбавлення волі представникам правозахисних груп і надав повний доступ до всіх приміщень у тюрмах і слідчих ізоляторах. Активісти Українського Червоного Хреста відзначають, що всі їхні прохання про відвідання тюрем і слідчих ізоляторів були задоволені. Червоний Хрест вважає рівень співпраці з урядом "відмінним" і зауважує, що уряд дав відповідь на всі його запити відносно окремих в'язнів. Ув'язненим та затриманим дозволяється звертатися зі скаргами на умови утримання до Уповноваженого з прав людини, проте, як повідомляють правозахисники, в'язнів за це іноді карають.

г. Свавільні арешти та затримання

Свавільні арешти та затримання заборонені законом, проте залишаються серйозною проблемою.

Роль міліції та Служби безпеки

Міністр Внутрішніх справ, який відповідає за діяльність міліції, є членом Кабінету Міністрів, а Служба безпеки України (СБУ) підпорядкована безпосередньо Президенту. Податкова Адміністрація, підзвітна Президенту і Кабінету Міністрів, має у своїй структурі податкову міліцію з усіма повноваженнями, притаманними правоохоронним органам. Генеральна Прокуратура відповідає за розстеження кримінальних злочинів. У 2003 році набув чинності Закон про цивільний контроль над армією та правоохоронними органами. Цей закон дає право депутатам Верховної Ради провадити розслідування у сфері національної безпеки та оборони з подальшим винесенням предмету розгляду на парламентські слухання. Законом також істотно розширюється компетенція Уповноваженого з прав людини щодо ініціювання розстежень, пов'язаних з функціонуванням збройних сил а також правоохоронних органів.

Продовжує непокоїти корумпованість міліції. Так наприклад багато мешканців України вказують на присутність елементів корупції у їхніх стосунках з правоохоронцями. Закон, ухвалений у 2003 році, забороняє співробітникам Державтоінспекції зупиняти автотранспорт і стягувати штрафи на місці затримання. Незважаючи на те, що цей закон справив деякий позитивний вплив, здирицтво на дорогах продовжувалося. Це спонукало президента Ющенка до розформування Державної автоінспекції у липні та перетворення її на Державну службу безпеки руху. Однак ЗМІ повідомляли, що на кінець року Державтоінспекція продовжувала функціонувати. МВС стверджує, що Верховна Рада повинна ухвалити спеціальний закон про реформування Державтоінспекції.

Уряд включно з міністром внутрішніх справ докладає значних зусиль, аби покласти край зловживанням міліції, зокрема застосовуючи дисциплінарні покарання щодо правоохоронців, які порушують закон. За даними МВС на кінець року за вчинені правопорушення з лав міліції було звільнено 190 службовців, на 2072 міліціонерів накладено дисциплінарні стягнення і ще 683 правоохоронця перебували під слідством за підозрою у вчиненні корупційних діянь.

Арешти і затримання

Правоохоронним органам дозволяється затримувати підозрюваного без пред'явлення йому ордеру на арешт на термін до трьох діб. Суд може продовжити термін утримання під вартою без ордеру на арешт ще на 10 діб. Підозрювані, які вважають, що подальше розстеження може закінчитися їхнім цілковитим виправданням, мають право звернутися до суду з проханням про 15-денне подовження терміну затримання. Закон дозволяє громадянам опротестовувати правомірність арешту у суді та звертатися зі скаргами до прокурора. Конституція вимагає, аби посадові особи правоохоронних органів негайно повідомляли родичам заарештованого про факт арешту, проте НУО зауважують, що міліція цього іноді не робить.

Закон передбачає, що громадянам надаються безкоштовні послуги адвоката з моменту затримання або висунення проти них звинувачень, залежно від того, що станеться раніше. Однак 2 червня заступник міністра юстиції Інна Ємельянова зазначила, що на практиці ця норма часто не витримується, і це на думку юристів дає правоохоронним органам певний час для застосування сили щодо затриманого з метою отримання від нього зізнання. Адвокатів, які б захищали підозрюваних від незаконного і тривалого утримання під вартою у неприйнятних умовах, не вистачає. Більше того, адвокати часто відмовляються вступатися за незаможних громадян через низьку урядову компенсацію їхніх послуг. Народний депутат Микола Оніщук стверджує, що доступ до адвокатської допомоги залежить головним чином від соціального статусу та фінансових можливостей звинувачуваного.

Міліція неодноразово вдавалася до невмотивованих затримань темношкірих громадян з метою прискіпливої перевірки документів та огляду їхніх автомобілів (див. розділ 1.г. та 5).

Опозиційні політики, у своїй більшості пов'язані з попереднім режимом, звинувачують адміністрацію Ющенка у продовженні практики висунення сфабрикованих звинувачень у кримінальних діяннях з метою переслідування осіб, які відкрито критикують уряд або загрожують інтересам впливових бізнесменів і політиків, наближених до уряду (див. розділ 1.г.). У цьому контексті опозиція вказує на затримання 6 квітня колишнього голови Донецької обласної ради Бориса Колесникова. Уряд спростовує ці закиди. Більше того, провідні правозахисні організації однотайно зробили висновок про безпідставність заяв опозиції.

Незважаючи на те, що за затриманого дозволяється вносити грошову заставу, цією можливістю користуються рідко, оскільки більшість громадян неспроможна заплатити визначену законом суму. Натомість суди іноді застосовують підписку про невиїзд як альтернативний засіб досудового обмеження свободи пересування. Однак найчастіше вони вдаються до утримання підозрюваних у слідчих ізоляторах, що, на думку правозахисників, є матеріально невиправданим і призводить до переповнення цих установ.

Зберігає свою актуальність проблема тривалого досудового утримання під вартою. Закон забороняє досудове утримання тривалістю понад 2 місяці, однак у випадках, коли йдеться про скоєння особливо тяжких злочинів, суддя Верховного Суду може продовжити термін затримання до 18 місяців. За законом судовий розгляд кримінальної справи має відбуватися не пізніше, ніж через 3 тижні від моменту її офіційної реєстрації у суді, але через перевантаження судової системи ця вимога виконується рідко (див. розділ 1.г.). Звинувачені в очікуванні суду тривалий час проводять за ґратами. Перш, ніж вони постають перед судом, нерідко проходить не один місяць, а іноді й рік, і за звітний період ситуація не поліпшилася (див. розділ 1.г.). Так наприклад одна з київських газет 10 листопада писала про чоловіка, якого 8 років протримали у Лук'янівському слідчому ізоляторі м. Києва без вироку суду.

Амністія

У травні парламент на пропозицію Президента оголосив амністію 17 тисяч ув'язнених, яка стосувалася осіб, що були неповнолітніми на момент скоєння злочину, а також батьків малолітніх дітей та дітей-інвалідів, вагітних жінок, жінок віком понад 50 років, чоловіків віком понад 55 років, ветеранів війни, осіб, хворих на активний туберкульоз і рак, ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД.

22 вересня президент виступив з ініціативою амністувати осіб, засуджених за фальсифікацію результатів президентських виборів 2004 року. Така амністія була частиною ширшого політичного компромісу з прибічниками лідера опозиції Віктора Януковича. Комітет виборців України (КВУ) - провідна організація, що здійснює спостереження за проведенням виборів - засудив цей крок, однак оглядачі зауважують, що законодавці зможуть повернутися до розгляду питання про чергову амністію не раніше, аніж у 2006 році (див. розділ 3).

г. Відмова у праві на справедливий і прилюдний суд

Конституція містить положення про незалежність судочинства, проте насправді ця сфера й далі перебувала під політичним впливом з боку виконавчої гілки влади. Іноді політичне втручання у роботу судів відбувається у формі телефонних дзвінків вищих посадових осіб суддям. Водночас голова Верховного Суду, виступаючи 11 червня перед журналістами, наголосив, що на відміну від епохи Кучми, коли йому телефонували вищі посадові особи Адміністрації Президента і давали інструкції щодо рішень, які він повинен був приймати у тій чи іншій справі, за президентства Ющенка подібних випадків не було.

Судова система залишається корумпованою та неефективною. Є підстави вважати, що підозрювані нерідко підкуповують суддів, аби ті сприяли закриттю справ ще на етапі досудового розгляду або виносили пом'якшені вирoki. Президент Ющенко 7 жовтня повідомив, що кожного місяця за корупційні діяння до відповідальності притягуються від 4 до 7 прокурорів і кілька суддів. Так, наприклад, засоби масової інформації 23 вересня повідомили, що проти прокурора Александрійського району Кіровоградської області було порушено кримінальну справу за вимагання хабара від звинувачуваного у розмірі 5 тисяч доларів США (25 тисяч гривень) в обмін на спробу пом'якшити вирок.

Всі суди, за винятком Верховного Суду України, фінансуються Міністерством юстиції, яке здійснює організаційну підтримку, укомплектування кадрами і фахову підготовку суддів, а також опікується питаннями матеріально-технічного постачання і статистичного та інформаційного забезпечення.

Судова система потерпає від браку коштів і фахівців, що є причиною неефективності та корумпованості судів і підвищує їхню залежність від виконавчої влади. Європейський Суд з прав людини у 2004 році дійшов висновку, що Україна не спромоглася створити дієві механізми захисту права громадян на справедливий суд без зволікань. Однак неурядова організація "Фрідом хаус" зазначила, що за минулий рік ступінь "судової незалежності" підвищився.

Авторитет і незалежність судів підривається невиконанням судових рішень у цивільних справах. За виконання судових рішень у цій сфері відповідає Державна виконавча служба, і кількість невиконаних судових рішень, що перебувають у її компетенції, продовжувала зростати. Положення про кримінальну відповідальність за невиконання судових рішень рідко застосовується на практиці. Голова Верховного Суду, голови обласних судів та голова Київського міського суду, а також їхні заступники мають право призупиняти судові рішення, що сприяє зловживанням, маніпуляціям та корупції.

Протягом звітного періоду, на відміну від 2004 року, не надходило вірогідних повідомлень про те, що органи влади, керуючись політичними мотивами, намагаються усунути суддів шляхом відкриття проти них кримінальних справ за звинуваченням у порушенні суддівської етики.

Закон створює передумови для функціонування цілісної системи судочинства, що складається з Конституційного Суду, низки судів загальної юрисдикції, до якої входить Верховний Суд, та спеціалізованих господарських, а також військових судів. Суди загальної юрисдикції поділяються на чотири рівні: місцеві, районні апеляційні, спеціалізовані вищі суди (зокрема Вищий Господарський Суд) і Верховний Суд. Господарські суди мають виконувати роль спеціалізованих судів у рамках єдиної судової системи. Внаслідок цього Верховний Суд може переглядати їхні рішення, включно з тими, які приймає Вищий Господарський Суд. Військові суди також є спеціалізованими, і в них розглядаються лише справи, в яких фігурують військовослужбовці.

Закон дає Президенту право за згодою Міністерства юстиції та голови Верховного Суду чи голів вищих спеціалізованих судів створювати чи розпускати суди загальної юрисдикції. Президент уповноважений також визначати кількість суддів у судах (згідно з рекомендаціями Державної судової адміністрації (ДСА) та за погодженням з головою Верховного Суду), призначати на 5-річний термін та звільняти з посад голів та заступників голів судів (за поданням голови Верховного Суду та з урахуванням рекомендацій Ради Юстиції - виконавчого органу З'їзду суддів України), а також створювати апеляційні господарські та апеляційні адміністративні суди. Президент за рекомендацією прем'єр-міністра та Ради юстиції призначає голову ДСА.

Обласні суди, включно з Верховним Судом Криму та судами міст Києва і Севастополя, виконують функції апеляційних судів для судів нижчого рівня. Вони можуть проводити незалежний розгляд свідчень, заслуховувати нових свідків або вимагати додаткових доказів, а також виносити рішення, що скасовують вирoki судів нижчого рівня.

Конституційний Суд складається з 18 суддів, що призначаються на 9-річний термін в однаковій кількості Президентом, парламентом і З'їздом суддів України. За Конституційним Судом закріплюється остаточне право тлумачення законів і Конституції, а також визначення ступеню відповідності Конституції України законів, указів Президента, декретів Кабінету Міністрів та законодавчих актів Автономної Республіки Крим.

Верховний Суд є вищим апеляційним органом країни. Правозахисники та засоби масової інформації констатують, що Верховний Суд протягом року демонстрував дедалі вищий ступінь незалежності.

Судова процедура

Конституція містить положення щодо процедури забезпечення справедливого суду, зокрема вона надає підозрюваним і свідкам право на відмову свідчити проти самих себе та своїх родичів. Проте за відсутності законодавчих актів, спрямованих на практичне втілення цих конституційних норм, залишається непорушною система кримінального судочинства радянських часів, якою ці права обмежувалися. Незважаючи на те, що підсудний формально вважається невинним, відсоток обвинувачувальних вироків не зазнав істотних змін порівняно з радянськими часами, і мало не всі доведені до суду справи завершуються визнанням підсудного винним. Така статистика свідчить, що суди зосереджуються здебільшого на каральній функції, і водночас віддзеркалює традиційне небажання прокурорів подавати до суду справи, які можуть закінчитися виправданням підозрюваного.

Закон передбачає широке залучення присяжних до судових розглядів, однак, оскільки інститут присяжних залишається недорозвиненим, протягом року за їхньої участі справи не розглядалися. Як правило, рішення у справі суддя приймає одноосібно, або у деяких випадках - коли підсудному загрожує вища міра покарання, тобто довічне ув'язнення, - разом зі ще двома суддями та трьома народними засідателями (нефахівцями з деякою юридичною підготовкою або професійними присяжними).

На відміну від 2004 року, правозахисні організації не повідомляли, що Генеральна прокуратура практикувала вибіркоче переслідування та порушення кримінальних справ проти політичних та економічних опонентів Президента та його прибічників, однак політичні опоненти, наближені до колишнього режиму, робили подібні заяви. Так, наприклад, деякі опозиційні політики стверджували, що за фальсифікацію президентських виборів 2004 року переслідуються винятково прихильники колишнього прем'єр-міністра Януковича. Уряд спростовував ці звинувачення, однак не надав інформацію про політичну приналежність засуджених за звинуваченням у фальсифікації виборів. Комітет виборців України критикував Ющенко за те, що до відповідальності за порушення виборчого законодавства притягувалися лише урядовці нижчих рівнів.

Закон передбачає право особи, що перебуває під вартою, на розмову з адвокатом сам на сам, проте правозахисники повідомляють, що слідчі та персонал тюрем іноді не дозволяють затриманому скористатися цим правом. Щоб захистити підозрюваних, було запроваджено положення, згідно з яким кожна кримінальна справа повинна містити підписане затриманим свідчення про те, що його було ознайомлено зі змістом висунутих проти нього звинувачень, а також з правом на адвокатський захист за державний коштів і правом не свідчити проти себе та членів своєї родини. Однак правоохоронці іноді вдаються до застосування сили і залякувань, аби отримати підпис підозрюваного під цим документом, у разі відсутності якого апеляційний суд може скасувати вирок або призначити новий судовий розгляд. Незважаючи на те, що ступінь обізнаності затриманих зі своїми правами підвищується, і вони дедалі частіше наполягають на їхньому дотриманні, багато хто з них поки що не здогадується про існування таких захисних механізмів.

Закон вимагає, щоб імена та адреси жертв і свідків злочинів не розголошувалися, якщо вони наполягатимуть на цьому, побоюючись за своє життя. Водночас злочинні угруповання систематично вдаються до залякування жертв і свідків, змушуючи їх відмовлятися від своїх показань або змінювати їх. Закон вимагає, щоб суддів, свідків, підсудних та їхніх родичів охороняли співробітники спеціальних підрозділів, але такі підрозділи на кінець року ще не почали функціонувати, тому учасники судових розглядів залишалися беззахисними. Через брак коштів доля закону про захист свідків досі не визначена.

Громадяни мають право оскаржувати вирoki у кримінальних і цивільних справах у місцевих апеляційних судах. Рішення апеляційних судів можуть переглядатися Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України.

Політичні в'язні

Повідомлень про ув'язнення з політичних мотивів не надходило.

д. Втручання у приватне життя та порушення таємниці листування

Незважаючи на те, що закон забороняє подібні діяння, влада зазіхає на право недоторканності приватного життя громадян. За законом СБУ не має права здійснювати стеження та обшуки без відповідного ордеру, виданого судом. Незважаючи на це, продовжували надходити повідомлення про те, що урядові агентства практикують несанкціоноване прослуховування приватних розмов громадян.

Конституція покладає на Генеральну прокуратуру функцію з нагляду за дотриманням норми про недоторканність приватного життя всіма правоохоронними органами включно з СБУ. Проте невідомо, наскільки ефективно Генеральний прокурор використовує надані йому повноваження з нагляду за діяльністю СБУ та запобігання зловживанням з боку її співробітників. Конституція надає право громадянам знайомитися з будь-якими матеріалами щодо них, які має у своєму розпорядженні СБУ, та вимагати відшкодування за моральні та матеріальні збитки, завдані під час слідства. Однак, досі не ухвалені законодавчі акти, які б конкретизували ці положення Основного Закону, і влада ними зазвичай нехтує.

15 лютого Президент Ющенко наказав СБУ та усім іншим урядовим агентствам припинити незаконне стеження у будь-якій його формі. Тодішній голова СБУ Олександр Турчинов 19 липня зробив перед представниками преси заяву, що СБУ більше не займається незаконним стеженням і створює у своїй структурі відділ боротьби з несанкціонованим прослуховуванням телефонних розмов. Він також видав розпорядження для усіх урядових установ здати всі підслуховуючі пристрої. Однак на думку Уповноваженої з прав людини Карпачової, яку вона висловила 7 липня у передачі "5 каналу", масштаби прослуховування телефонних розмов дають підставу стверджувати, що країна уражена "епідемією жучків". Більше того, голова комітету Верховної Ради з боротьби з організованою злочинністю та корупцією Володимир Стретович 12 серпня у своєму інтерв'ю засобам масової інформації наголосив, що, незважаючи на розпорядження Президента Ющенка від 15 лютого, "ніхто в Україні не має імунітету до таємного прослуховування". У квітні та травні Голова Верховної Ради Литвин скаржився ЗМІ на те, що міліція продовжує вести нагляд за ним, однак 4 листопада повідомив їм, що "стеження та прослуховування телефонних розмов припинилися".

Адміністративний декрет, виданий Державним комітетом зв'язку у 2003 році, дає СБУ широкі повноваження з відстежування публікацій у мережі Інтернет та перегляду електронної пошти. Оператори телекомунікаційних послуг зобов'язані встановлювати за власний кошт обладнання, що дає можливість "компетентним органам" здійснювати моніторинг їхнього Інтернет-трафіку. Метою нововведення була бучім то боротьба з корупцією та тісніша інтеграція у європейське співтовариство, однак правозахисні організації висловили занепокоєння, що воно дасть СБУ широкі можливості для безпідставного і несанкціонованого стеження за приватним життям громадян.

Розділ 2. Повага до громадянських свобод, включно з такими, як

а. Свобода слова і преси

Конституція гарантує свободу слова та преси, і, на відміну від 2004 року, влада в цілому забезпечувала її на практиці. Не надходило повідомлень про типові для попередніх років спроби вищих посадових осіб держави безпосередньо вказувати засобам масової інформації, які події та проблеми і як саме висвітлювати. Однак, незважаючи на це, мали місце випадки тиску на журналістів, особливо з боку місцевих органів влади. Продовжувала даватися взнаки залежність ЗМІ від урядових ресурсів, а перешкодження оприлюдненню матеріалів викривально-критичного характеру іноді призводило до самоцензури.

Громадяни мали змогу - і користувалися нею - критикувати дії влади, як прилюдно, так і у приватних розмовах, не побоюючись репресій. Уряд не робив спроб придушення цієї критики.

Після Помаранчевої революції засоби масової інформації стали вільнішими і різноманітнішими за політичним спектром, аніж будь-коли у пострадянській історії країни. Неурядова організація "Фрідом хаус" повідомила, що рівень незалежності ЗМІ зріс. Незважаючи на поступ, у сфері свободи слова залишилися деякі непрямі, однак досить істотні обмеження.

За даними Української академії преси на кінець року в Україні було зареєстровано 20903 друковані видання - 8859 загальнонаціонального та регіонального рівня та 12044 місцевого. Згідно зі статистичними даними, підготовленими Академією, у країні діяло 1260 ліцензованих телевізійних та радіостанцій. Ці друковані та електронні ЗМІ віддзеркалювали широкий спектр поглядів. Велика кількість впливових газет фінансується заможними інвесторами і виражає політичні та економічні інтереси своїх власників. На противагу 2004 року, ці видання активно критикують уряд. Однак потужна фінансова підтримка дає їм переваги перед меншими і більш незалежними газетами.

Закордонні газети та періодичні видання розповсюджувалися без обмежень.

Електронні засоби масової інформації, що є головним постачальником новин для переважної більшості населення, цілковито перебувають у власності держави або в руках потужних бізнесових груп. У країні налічується 13 загальнонаціональних телевізійних каналів і 3 загальнонаціональні радіоканали. Державне телебачення покриває найширшу територію і водночас має найменшу аудиторію. Більшість місцевих телеканалів пов'язана з політичними партіями та можновладними регіональними бізнесовими колами.

Дев'ятого травня у Києві та інших містах України на частоті 98 FM почалася трансляція передач "Радіо Свобода". У березні 2004 року уряд Кучми та його прибічники усунули "Радіо Свобода" з ефіру, намагаючись позбавити громадян незалежного джерела інформації напередодні президентських виборів.

Виданням ліцензій та розподілом ефірного часу займається Національна Рада з телебачення та радіомовлення - впливовий орган, який очолюють по чотири представники від Президента та Верховної Ради.

Після того, як Національна Рада з телебачення та радіомовлення почала оскаржувати рішення судів, якими було надано частоти для мовлення телевізійним каналам, наближеним до попереднього уряду, особи, пов'язані з колишнім режимом, звинуватили Раду у перетворенні на інструмент, що його уряд Ющенко використовує для переслідування своїх політичних опонентів. Найпомітнішим став інцидент з донецьким телеканалом "НТН", власники якого звинуватили Раду та уряд у намаганні позбавити "НТН" додаткових регіональних частот, котрі на переконання нової влади та багатьох незалежних експертів були отримані за часів Кучми незаконно і на безальтернативній основі.

Авторитетна газета "Дзеркало тижня" 9 квітня писала про "серйозні порушення" у процедурі отримання додаткових частотних діапазонів телеканалом "НТН", а також зауважила, що інші провідні телеканали також вдавалися до "зрізування кутів" у процесі отримання ліцензій на мовлення. У квітні Вищий Господарський Суд підтвердив рішення Київського господарського апеляційного суду від листопада 2004 року, яким телеканал "НТН" надавалося понад 70 додаткових частот. У жовтні Верховний Суд скасував усі попередні рішення і повернув справу на повторний розгляд до суду, в якому починалося її слухання, замкнувши таким чином коло. Тим часом "НТН" виходить в ефір без обмежень.

У цьому ж контексті прозвучали скарги донецького телеканалу "ТРК Україна" на те, що жорстка політика Національної Ради у сфері ліцензування, якою від національних телеканалів вимагається збільшення обсягів програм українською мовою, є дискримінаційною, оскільки ставить телеканал перед загрозою втрати або ліцензії, або більшої частини аудиторії, котру переважно становить російськомовне населення. Зважаючи на те, що з аналогічними заявами виступили й інші українські телеканали, що представляють різні відтінки політичного спектру, можна зробити висновок, що "ТРК Україна" був не єдиним телеканалом, якого стосувалися вимоги дотримання мовного режиму.

За даними української неурядової організації "Інститут масової інформації", яка стежить за дотриманням свободи слова у сфері ЗМІ, протягом року щонайменше 15 журналістів зазнавали нападів або отримували погрози, що ймовірно було пов'язано з їхньою професійною діяльністю. Так, наприклад, засоби масової інформації повідомляли, що 16 квітня у Закарпатській області троє невідомих побили редактора газети "Старий замок" Івана Береца. Потерпілого було госпіталізовано з травмою ноги. Берець вважає, що напад був політично вмотивованим, оскільки один зі зловмисників був сином критикованого газетою колишнього чиновника, який в епоху Кучми займав високу посаду в органах влади м. Тячева.

У кількох випадках нападниками виявлялися співробітники міліції або кримінальні елементи, що діяли за вказівкою місцевої влади. Правозахисні організації висловили занепокоєння з приводу скоєного 12 липня у м. Херсоні нападу міліції на фотографа Максима Соловйова та репортера Наталю Козаренко з місцевого тижневика "Вгору". Міліціонери почали відштовхувати журналістів і вихопили з рук Соловйова камеру, коли той знімав розмову між місцевими посадовцями та власником крамниці у центрі міста.

У засобах масової інформації 6 і 9 серпня з'явилася інформація про те, що Уповноважена з прав людини Карпачова і Кримський комітет нагляду за свободою преси виступили з вимогою звільнити з-під варти редактора газети "Евпаторийская неделя" Володимира Лутєєва. Правозахисники та адвокат Лутєєва виступили з критикою корумпованих керівників кримської міліції у зв'язку з фабрикуванням проти Лутєєва звинувачення у скоєнні вбивства за те, що газета оприлюднила результати журналістського розстеження незаконної діяльності депутата Верховної Ради Криму Миколи Котляревського, якого багато хто вважає ватажком організованого злочинного угруповання.

Тринадцятого серпня репортеру Людмилі Башкировій та її дочці по телефону погрожували фізичною розправою. Як повідомило інформаційне агентство "Інтерфакс", невідомий, що зателефонував Башкировій, вимагав від неї вилючити з друку викривальну статтю про губернатора Херсонської області Бориса Силенкова. "Інтерфакс" також додав, що невстановлені особи кинули у вікно квартири Башкирової камінь, загорнутий у примірник газети, що містив згадані критичні матеріали.

Четвертого жовтня у м. Дніпропетровську невідомі вчинили напад на редактора місцевої телевізійної станції "34 канал" Наталю Власову. Власову кілька разів вдарили по голові, завдавши їй струсу мозку. Під час інтерв'ю в українському незалежному інформаційно-аналітичному агентстві "УНІАН" директор телеканалу розповів, що ймовірно причиною насильства щодо Власової стало з'ясування нею правдивості чуток, ніби політична партія "Батьківщина" займається продажем місць у своєму виборчому списку до місцевих органів влади. Комітет захисту журналістів, який засудив цей інцидент, 7 жовтня повідомив, що один з нападників порадив Башкировій "не пхати свого носа" у бізнесові справи "Батьківщини".

На кінець року влада продовжувала розстежувати наліт на один зі складів у м. Бродях у лютому 2004 року, коли невстановленими зловмисниками було спалено 5 тисяч примірників двох книг, в яких різко критикувався колишній голова Адміністрації Президента Віктор Медведчук. Правоохоронні органи також розстежують пов'язаний з вище згаданим інцидентом підпал у травні 2004 року типографії, де друкувалися обидві книги.

Міністр внутрішніх справ Юрій Луценко 23 серпня повідомив пресі, що кількох (точну кількість не вказано) службовців загону зовнішнього спостереження управління МВС у Львівській області було заарештовано у зв'язку з нападом на редакцію незалежної львівської газети "Поступ", під час якої у приміщенні редакції було кинуте пляшки з займистою рідиною. Редактор газети вважає, що напад, ймовірно, був спровокований надрукованими у газеті викривальними статтями про дії двох корумпованих місцевих чиновників, один з яких був причетний до незаконного будівництва, що велося на території львівського парку.

Не зареєстровано жодного просування у розстеженні нападів на журналістів Євгена Савченка, Ганну Низькодубову і Тетяну Горячеву, скоєні у 2004 році.

У липні Верховна Рада прийняла новий закон про вибори, який серед іншого жорстко регламентує порядок подання політичної реклами та висвітлення діяльності політичних партій під час парламентської виборчої кампанії 2006 року. Цей закон викликав різке невдоволення з боку засобів масової інформації. У своїй початковій редакції закон фактично забороняв ЗМІ коментувати діяльність політичних партій без їхньої (партій) на це згоди, а також надавав органам державної влади право призупиняти роботу видань-порушників цієї вимоги до завершення виборчої кампанії. У відповідь на протести журналістів Верховна Рада 17 листопада пом'якшила норми закону, передавши право приймати рішення про тимчасове закриття ЗМІ судам. Незважаючи на те, що удосконалений закон менш репресивний, його критики зауважували, що він недостатньо ретельно підготовлений і містить лазівки для зловживань.

Як урядові, так і незалежні Засоби масової інформації, продовжували демонструвати тенденцію до самоцензури при висвітленні тем, які уряд вважав дразливими. І хоча приватні газети, що видаються на чисто комерційній основі, розповсюджуються вільно, їм також не вдається уникнути тиску, зокрема через їхню залежність від політичного патрона, який може забезпечити додаткове фінансування з державного фонду підтримки преси і пом'якшити прискіпливість, з якою ставляться до незалежних видань державні чиновники, особливо на місцевому рівні. Залежність деяких друкованих ЗМІ від урядової опіки унеможлиблює критику влади, особливо на місцях.

Під час прес-конференції 25 липня Президент Ющенко з роздратуванням ганив журналіста з "Української правди" за репортаж про його дорослого сина Андрія, який їздив на дорогому автомобілі останньої марки і жив у розкошах. За це Президент був розкритикований засобами масової інформації різноманітних політичних спрямувань. Двадцять восьмого липня президент вибачився за свою нестриманість під час прес-конференції та підтвердив свої наміри захищати свободу преси.

Тридцятого вересня ліванський бізнесмен Валід Арфуш, редактор журналу про життя знаменитостей під назвою "Папарацці", заявив, що його автомобіль підпалили ніби-то за те, що він вмістив у своєму виданні фотографії Андрія Ющенка під час відпочинку у Туреччині. Однак більшість засобів масової інформації вважають цей підпал не стільки проблемою свободи слова, скільки результатом бізнесових суперечок. Президент Ющенко дав розпорядження міністру внутрішніх справ розстежити інцидент вже на другий день після того, як він стався. На кінець року затриманих у цій справі немає.

Незважаючи на те, що закон не передбачає кримінального переслідування за наклеп, загроза притягнення до цивільної відповідальності продовжує обмежувати свободу преси. За даними Інституту масової інформації проти ЗМІ було висунуто щонайменше п'ять судових позовів. Незалежно від результатів подібних процесів, суди нижчого рівня уповноважені заморожувати рахунки відповідачів на час розгляду справи, що може мати руйнівні наслідки для багатьох українських видань. Особливо часто позови до суду під приводом "захисту честі та гідності" подають органи влади, використовуючи судові процеси як засіб тиску на пресу та залякування журналістів. Одним з випадків, про який писали загальнонаціональні ЗМІ 21 липня, став вирок колишньому редактору рівненської газети "Сім днів" Василю Герусу, якого було засуджено до трьох років позбавлення волі умовно за наклеп на кандидата у Президенти Віктора Ющенка під час президентського виборчої кампанії 2004 року. Герус оскаржив вирок суду в апеляційному суді.

Незважаючи на те, що закон встановлює граничний розмір відшкодування за наклеп і не передбачає відповідальності за подання не підкріплених фактами висновків, у тому числі критичних, якщо вони не мають образливого характеру, Уповноважений з прав людини продовжує висловлювати занепокоєння з приводу астрономічних сум відшкодування за завдані моральні збитки, які іноді стягуються з засобів масової інформації за вироями судів. Так наприклад губернатор Рівненської області Василь Червоний (вельми суперечлива постать) подав позов до суду на дрібне незалежне видання - "Рівненську газету", - вимагаючи від неї компенсації у розмірі 10 тисяч доларів США (50 тисяч гривень) за те, що вона у своїй передовій статті оприлюднила інформацію, котра, на думку Червонія, мала наклепницький характер. Першого березня співробітники газети спорудили у центрі м. Рівного наметове містечко. Вони протестували проти позову за наклеп і називали його брутальною спробою затиснути рота виданню, яке на законних підставах критикує владу. У травні позов Червонія був відхилений одним з місцевих судів Волинської області після повторного перегляду справи, проведеного за вказівкою Верховного Суду України.

Наприкінці грудня Шевченківський районний суд м. Києва відхилив звинувачення у наклепі, висунуті у квітні 2004 року проти газети "Україна молода", яка неодноразово критикувала адміністрацію тодішнього Президента Кучми. Позов, підготовлений кучмівськими радниками, вимагав від газети спростування "наклепницького" інтерв'ю, а також відшкодування збитків у сумі 2 тисяч доларів США (10 тисяч гривень). Позивачі також зажадали від суду заморозити рахунки видання на час розгляду справи. Тоді ж було відхилено схожий позов, ініційований тими ж людьми Кучми проти незалежного Інтернет-сайту новин "Українська правда". В якості компенсації пропонувалося стягнути з "Української правди" 4 тисячі доларів США та негайно конфіскувати на користь позивача все телекомунікаційне устаткування цього видання.

У липні уряд поновив справу за фактом ухиляння від сплати податків найстарішого і найбільшого незалежного українського видавництва "Такі справи". Генеральний директор видавництва Олександр Данилов 8 серпня заявив інформаційному агентству "Інтерфакс", що розстеження у цій справі стало помстою за відмову відкликати позов до суду про компенсацію урядом 74 мільйонів доларів США (370 мільйонів гривень) збитків, завданих підприємству державою за часів президентства Кучми. Позов було складено за допомоги Міжнародного центру з вирішення інвестиційних суперечок. Як повідомили засоби масової інформації 12 грудня, податкова міліція закрила справу, що на думку журналістів можна вважати кроком до владнання конфлікту.

Уряд не обмежує доступу до мережі Інтернет, проте має у своєму розпорядженні засоби для стеження за всіма Інтернет-виданнями та перегляду електронної пошти (див. розділ 1.д.). Українські та міжнародні правозахисні організації негативно сприйняли директиву Міністерства транспорту і зв'язку від 1 травня, що вимагає від усіх електронних видань реєстрації урядовими органами. На кінець року у міністерстві триває робота над скасуванням директиви, при цьому жодне Інтернет-видання не примушувалося реєструватися.

Уряд не обмежує самостійності вищих навчальних закладів (ВНЗ) і наукових установ, однак академічна свобода залишається слабко усвідомленою концепцією і перебуває у зародковому стані. Більшість вищих навчальних закладів є державними, однак зростає кількість приватних освітніх установ. Ректори університетів мають достатній ступінь автономії. Деякі ВНЗ запровадили для абітурієнтів прозору систему іспитів, однак протекціонізм і хабарництво залишаються поширеним явищем як під час вступних екзаменів, так і при присвоєнні вчених ступенів і звань. Так, наприклад, багато вступників та їхніх батьків скаржилося на те, що за вступ до Львівського Національного медичного університету з них вимагали хабара у розмірі 8 тисяч доларів США (40 тисяч гривень). Адміністрація вищих навчальних закладів і директори академічних науково-дослідних інститутів мають у своєму розпорядженні широкі можливості затуляти роти своїм підлеглим - зокрема перешкоджати їм публікувати наукові праці, частково чи повністю урізувати платню та позбавляти пільг на отримання житла. СБУ продовжує утримувати свої відділи зі збереження державної таємниці у державних науково-дослідних установах - включно з тими, у яких секретні дослідження взагалі не проводяться.

Приватні університети та вищі навчальні заклади, що перебувають у віданні релігійних громад, повідомляли про тиск з боку Міністерства освіти, котре, на їхню думку, продовжує гірші традиції радянської доби. Незважаючи на прилюдні запевнення міністерства у відданості ідеї реформування освіти, нововведення насправді запроваджуються дуже повільно. Так, наприклад, уряд, як і раніше, відмовляється визнавати дипломи про вищу освіту, видані навчальними закладами інших країн. Набір спеціальностей, фахівців з яких дозволяється готувати українським вищим навчальним закладам, залишається звуженим. Це саме стосується й присвоєння вчених ступенів. Зокрема міністерство не визнає теологію повноправною наукою, а відтак студенти, що вивчають цю дисципліну, позбавляються права на пільговий проїзд у громадському транспорті, а також звільнення від призову в армію.

б. Право на мирні збори та демонстрації; право громадян на об'єднання в асоціації

Право на мирні збори та демонстрації

Конституція гарантує громадянам право на збори та демонстрації, однак траплялися поодинокі випадки, коли влада ним нехтувала.

Від демонстрантів вимагається заздалегідь інформувати владу про заплановані акції, а Закон про збори громадян примушує організаторів маніфестацій звертатися до місцевих органів врядування по дозвіл на їхнє проведення не пізніше, ніж за 10 днів до запланованих заходів. Такі дозволи, як правило, надаються, однак вони водночас зобов'язують учасників демонстрації не сходити з тротуарів і не блокувати рух автомобілів на ключових транспортних розв'язках у центрі м. Києва. Закон забороняє використовувати демонстрації для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, підбурювання до насильства, та насильницького повалення конституційного ладу. Незважаючи на це, несанкціоновані демонстрації були звичайним явищем, причому, на відміну від 2004 року, більшість з них проходили без втручання міліції, накладення штрафів чи затримань їхніх учасників, однак траплялися й винятки.

Так, наприклад, засоби масової інформації повідомили, що 9 квітня о 6 годині ранку міліція м. Одеси силоміць демонтувала наметове містечко, встановлене прихильниками колишнього прем'єр-міністра Януковича та колишнього міського голови Одеси Боделана. Демонстранти не мали дозволу на встановлення наметів. Мешканці містечка не чинили опору міліції, однак принаймні двоє симпатиків Януковича прилюдно поскаржилися на застосування щодо них фізичної сили співробітниками міліції під час демонтування наметового містечка.

Засоби масової інформації повідомляли, що міліція м. Ужгорода побила опозиційних народних депутатів Нестора Шуфрича і Тамару Прошкуратову, які влаштували акцію протесту в лікарняній палаті колишнього губернатора Закарпатської області Івана Різака (див. розділ 1.в.).

Право громадян на об'єднання в асоціації

Конституція та закони гарантують громадянам свободу зборів та демонстрацій, і, на відміну від 2004 року, влада не перешкоджала його реалізації, проте у цій сфері зберігаються певні обмеження. Правила реєстрації громадських об'єднань залишаються досить суворими, однак не надходило повідомлень про те, що, посилаючись на них, уряд протягом року вдавався до розпуску наявних легітимних організацій або перешкоджав створенню нових.

Колишній молодіжний рух "Пора" мав труднощі при спробі реєстрації у статусі політичної партії, однак зрештою був зареєстрований Міністерством юстиції 1 червня. Засоби масової інформації 28 жовтня повідомили, що Міністерство юстиції відмовилося перереєструвати партію "Слов'янський народний патріотичний союз" під новою назвою "Партія політики Путіна", посилаючись на "невідповідності" у поданні партії на перереєстрацію. Вісімнадцятого листопада Міністерство юстиції змінило позицію і без пояснень перереєструвало "Слов'янський народний патріотичний союз" під новою назвою.

Закон не дозволяє реєструвати організації, які пропагують насильство, расову чи міжконфесійну ворожнечу, або загрожують громадському порядку чи здоров'ю громадян. За рік, що минув, уряд офіційно не зарахував до "небезпечних" жодного легітимного громадського об'єднання, опозиційного до уряду.

Для реєстрації політичної партії повинна виконуватися низка вимог (див. розділ 3).

Дві найбільші опозиційні партії, наближені до колишньої влади, Соціал-Демократична партія України (об'єднана) та "Регіони України", неодноразово скаржилися на те, що тисячі їхніх прихильників, у тому числі багатьох вчителів і лікарів, протягом року було звільнено з посад лише за їхнє членство в антиющенківських політичних об'єднаннях. Уповноважена з прав людини Карпачова повідомила засобом масової інформації, що за перші 6 місяців звітного року до її офісу надійшло 1243 скарги громадян на політично вмотивовані переслідування і звільнення. Однак авторитетні правозахисні організації не вважають такі звільнення з роботи переслідуванням за політичні переконання, зауважуючи, що лише 5% від 450 тисяч державних службовців поступилися своїми посадами прибічникам адміністрації Ющенка. Одна з провідних правозахисних НУО наголосила, що більшість звільнених становлять посадовці переважно районного і вищих рівнів, призначені за часів Кучми.

в. Свобода віросповідання

Закон гарантує громадянам свободу віросповідання, і уряд в цілому шанує це право, однак виникали окремі проблеми локального характеру. Деякі чиновники на місцевому рівні іноді створюють перешкоди для представників релігійних меншин і нетрадиційних релігій при реєстрації парафій та придбанні чи оренді майна.

Згідно з чинним законодавством церква відділена від держави, і в Україні немає державної релігії, однак органи влади нерідко виступають на боці конфесії, яка домінує в їхньому регіоні.

За законом релігійне об'єднання, аби отримати статус юридичної особи, повинне зареєструвати свої символ віри та статут у якості регіональної чи загальнонаціональної організації. Щоб бути зареєстрованим, релігійне об'єднання повинне налічувати щонайменше 10 повнолітніх членів. Реєстрація дає релігійній організації право здійснювати економічну діяльність - видавати літературу, відкривати рахунки у банку, набувати майно, - а також претендувати на повернення державою майна що їй належало. За законом реєстрація має відбуватися протягом 1 місяця або 3 місяців, якщо органи влади вважатимуть за необхідне залучити експертів для з'ясування законності діяльності групи, що подала заяву про реєстрацію. Відмова у реєстрації може бути оскаржена у суді. Деякі релігійні групи, особливо мусульмани, вказують на зволікання, що іноді рівносильне відмові у реєстрації. Так, наприклад, обласна рада Харківської області відмовлялася зареєструвати мусульманську громаду протягом 11 років.

За рік, що минув після Помаранчевої революції та обрання Президентом Віктора Ющенка, процес реєстрації релігійних громад зазнав істотних змін. У минулому функції урядового органу, відповідального за реєстрацію релігійних організацій і за державну політику у сфері релігій в цілому, виконував Державний Комітет у справах релігій (ДКСР).

Президент Ющенко своїм указом від 22 квітня 2005 року скасував ДКСР і передав його функції Міністерству юстиції та Секретаріату Президента. Цей крок був сприйнятий з обережним оптимізмом представниками найбільших релігійних громад, неурядовими організаціями та політологічними центрами, які загалом вважали ДКСР архаїчною корумпованою структурою радянського зразка. Деякі великі релігійні об'єднання поставилися до рішення Президента негативно, стверджуючи, що ДКСР, попри всі його недоліки, виконував важливу роль виразника інтересів релігійних організацій в уряді та виступав посередником у міжконфесійних суперечках та дискусіях між церквами та різноманітними урядовими відомствами.

Провідні релігійні організації висловлювали невдоволення з приводу непрозорості процедури розподілу обов'язків скасованого ДКСР між Міністерством юстиції та Секретаріатом Президента. Зокрема релігійні об'єднання непокоїло те, що цей процес відбувався без їхньої участі.

Процес передачі функцій від ДКСР до Міністерства юстиції просувався повільно. На кінець року ДКСР продовжував виконувати свої реєстраційні функції, однак втратив роль посередника між релігійними організаціями та урядом. Ця установа з істотно урізаними повноваженнями була перейменована у Державний департамент з питань релігій і формально підпорядкована Міністерству юстиції.

Лідери Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (мормонів) у Києві скаржилися на те, що уряд не дозволяє їм приєднатися до Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій - впливового міжконфесійного урядового консультативного органу. Ця відмова позбавляє мормонів легітимності та викликає в електронних ЗМІ небажання продавати їм ефірний час для проповідей.

Влада продовжує спрощувати процес виділення землі під побудову храмів, однак члени деяких протестантських груп і мормони говорили про труднощі у спілкуванні з муніципальними адміністраціями Києва та інших великих міст при отриманні земельних ділянок і права на забудову. Втім ця проблема стосувалася не тільки релігійних груп.

Закон обмежує діяльність релігійних організацій, центри яких містяться за межами України, і жорстко регламентує діяльність духовництва, проповідників і вчителів, які не є громадянами країни та представляють іноземні релігійні центри. Однак не було повідомлень про те, що уряд використовував ці положення для реального обмеження діяльності таких релігійних організацій. Релігійні діячі, аби отримати візу, повинні мати запрошення від зареєстрованої в Україні релігійної організації та дозвіл уряду. Вони можуть проповідувати, здійснювати культові відправи та займатися іншими видами канонічної діяльності "лише у тих релігійних організаціях, на запрошення яких вони прибувають в Україну, і лише з офіційної згоди державного органу, який зареєстрував статут і символ віри цих організацій".

Іноді органи влади у регіонах, де традиційно домінує та чи інша релігійна група, вдаються до дискримінації конкуруючих конфесій при вирішенні питань реєстрації та повернення власності. Представники Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ-КП), Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та Римсько-Католицької Церкви вказували, що місцеві органи влади на сході країни віддавали перевагу Українській Православній Церкві Московського Патріархату (УПЦ-МП). Аналогічні претензії висувують і представники прогресивного юдаїзму, котрі зауважують, що державна адміністрація Дніпропетровської області зареєструвала лише осередок руху "Шабад Любавич".

Вищі ієрархи УПЦ-МП скаржаться на те, що після Помаранчевої революції та обрання Президентом Віктора Ющенка УПЦ-МП зазнає дискримінації з боку Рівненської та Волинської обласних держадміністрацій. Зокрема, духовництво УПЦ-МП стверджує, що губернатор Рівненської області Василь Червоний у квітні видав незаконне розпорядження, яким передав Українській Православній Церкві Київського патріархату храм у селі Милостиві, що належав УПЦ-МП. Представники УПЦ Московського Патріархату стверджують також, що у Рівненській області місцеві чиновники та прибічники УПЦ Київського Патріархату неодноразово погрожували священикам УПЦ-МП та членам їхніх сімей.

УПЦ МП також протестує проти рішення Сумської обласної ради від 21 лютого про наміри позбавити реєстрації її парафії ніби-то у зв'язку з порушеннями кримінального законодавства.

Ієрархи УПЦ Київського Патріархату скаржаться на те, що у низці областей, зокрема Одеській та Полтавській, де в органах влади переважають прихильники УПЦ-МП, навмисно зволікають з реєстрацією парафій, які перейшли з УПЦ Московського Патріархату до УПЦ Київського Патріархату, причому зробили це з дотриманням усіх вимог законодавства. Представники УПЦ-КП зауважують також, що місцеві адміністрації досі не повернули цій церкві храмових будівель у Дніпропетровську, Харкові та Житомирі.

Представники УГКЦ скаржаться на утиски з боку Одеської міської влади, яка не дозволяє їм придбати ділянку землі у межах міста.

Лідери євангельських протестантських груп висловлювали стурбованість у зв'язку з дискримінацією з боку чиновників у містах Херсоні та Одесі. Зокрема, вони скаржаться на втручання у богослужіння, відмову чиновників продавати їм будівлі для облаштування у них храмів, а також неспроможність влади захистити законні майнові права церкви.

Незважаючи на численні прохання римо-католицької громади та особисте звернення Папи Римського, уряд досі не повернув Римсько-Католицькій Церкві Костел Святого Миколая та колишню єпископську резиденцію у Києві. Римо-католикам проте дозволяється відправляти у костелі щоденні ранкові меси, а також проводити недільні та святкові богослужіння. Римсько-Католицька церква висловлює невдоволення з приводу відхилення її запитів відносно повернення майна у містах Севастополі, Білій Церкві, Умані, Житомирі та Києві.

Не припиняють надходити скарги від юдейських громад на те, що ділянки землі, які їм належать, використовуються не за призначенням. Так наприклад, ніякого поступу не спостерігається у вирішенні давньої запеклої суперечки довкола єврейського цвинтаря у м. Володимирі-Волинському Волинської області. У грудні 2002 року місцевий суд постановив припинити зведення багатоквартирного житлового будинку на території цвинтаря. Однак за розпорядженням Володимир-Волинської міської Ради протягом 2003 року будівництво було завершено і більшість квартир заселена. Місцева юдейська громада скаржиться, що ДКСР та

Міністерство Юстиції продовжували ухилятися від розв'язання конфлікту. Більше того, у червні 2005 року у місті Чорткові Тернопільської області на території єврейського кладовища, закладеного ще у XVII сторіччі, було розпочато несанкціоноване спорудження лікарняного корпусу. Як повідомляють лідери місцевої юдейської громади, будівельні роботи здійснювалися, незважаючи на попередження обласної держадміністрації про те, що кладовище є історичною пам'яткою, яка охороняється законом.

Ісламське духовництво скаржиться на неповернення мусульманам мечеті збудованої у місті Миколаєві 118 років тому, та осквернення ісламських культових споруд - однієї у Дніпропетровську, а другої, вік якої сягає 150 років, - у кримському місті Масандрі. Вони також звертають увагу на мечеть XVIII сторіччя, що й досі лежить у руїнах у прибережному кримському місті Алушті.

Мусульманські лідери також зауважують, що зволікання уряду з вирішенням питань щодо повернення мусульманським громадам майна підриває авторитет прихильників помірної ісламу. Брак поступу у цій справі, особливо у Криму, змушує мусульман схилитися до радикальних ідей, зокрема тих, що проповідуються послідовниками організації "Хізб ут-Тахрір".

Засоби масової інформації 20 травня 2005 року повідомили про акцію протесту, проведену членами буддійської общини перед вікнами головного управління Служби безпеки України (СБУ). Вони протестували проти затримання співробітниками СБУ 4 травня буддійського ченця з Японії Дзунсая Тересави при перетині ним польсько-українського кордону. Терасаву зняли з поїзда, анулювали його українську візу, заборонили в'їздити на територію України впродовж 5 років і депортували назад до Польщі. Як стверджувала преса, ченця занесено до "чорного списку" Федеральної служби безпеки (ФСБ) Росії за його відверту критику військових операцій Росії у Чечні. Засоби масової інформації повідомили також, що 30 травня заборону було скасовано і японському ченцю поновили візу.

Соціальна дискримінація

Толерантні міжконфесійні відносини у суспільстві в цілому сприяють релігійній свободі, однак існують суперечності у стосунках між керівництвом конкуруючих релігійних організацій, які у деяких випадках негативно відбиваються на стосунках між окремими релігійними течіями. Політичні події, особливо ті, що відбулися під час і після президентських виборів і Помаранчевої революції, спровокували підсилення міжконфесійної напруженості протягом звітного року.

Представники УПЦ-МП заявили, що прихильники УПЦ-КП, натхненні Помаранчевою революцією, обранням Ющенка Президентом та ознаками того, що Вселенський Патріарх схильний визнати їхню церкву канонічною, скоїли низку нападів на священиків Української Православної Церкви Московського патріархату та захопили кілька її храмів, причому у деяких випадках робили це за сприяння місцевої міліції.

Ієрархи УПЦ-МП наводили численні приклади подібних інцидентів, які за їхніми словами, мали місце у містах Рівному, Херсоні, Тернополі, Чернівцях, а також у Волинській і Київській областях. Зокрема вони стверджували, що: прихильники УПЦ-МП 8 лютого підпалили майно УПЦ-МП у селі Поліському Рівненської області; 6 і 8 березня місцева влада спровокувала захоплення Свято-Троїцької церкви у селі Рохманові (Тернопільська область), що належала УПЦ-МП. При цьому священик УПЦ-МП отримав тяжкі тілесні ушкодження; 10 квітня парафіяни УПЦ-КП зробили спробу захопити церкву Казанської Ікони Божої Матері у селі Люхчому (Волинська область), яка належала УПЦ-МП.

Представники Російської Православної Церкви за кордоном теж скаржаться на УПЦ-КП, стверджуючи, що її парафіяни за потурання місцевої міліції захопили Свято-Троїцьку церкву в Одеській області. Російська Православна Церква за кордоном втягнута у ще в один майновий конфлікт з УПЦ-КП - довкола церкви Святого Георгія у тій же Одеській області.

Крім того РПЦ за кордоном скаржиться на тиск з боку УПЦ-МП, яка намагається заволодіти її храмами у місті Малині Житомирської області.

УПЦ-КП спростовує закиди з боку РПЦ за кордоном та УПЦ-МП, зауважуючи зокрема, що протягом року багато громад УПЦ-МП, скориставшись своїм законним правом, перейшли з УПЦ-МП під юрисдикцію УПЦ-КП. Київський патріархат також заявив, що у м. Острозі Рівненської області священики УПЦ-МП за підтримки своїх прихильників, привезених з Криму, погрожували фізичною розправою мирянам Святовознесенської церкви, які перейшли з УПЦ-МП до УПЦ-КП.

Міністр внутрішніх справ 25 травня спростував заяви про те, що місцеві правоохоронні органи стають на бік будь-якої зі сторін у міжконфесійних чварах. Міністерство вимагає від своїх співробітників підтримувати мир і стабільність під час суперечок між прихильниками УПЦ-МП та УПЦ-КП. Міліціонери мають наказ зберігати нейтралітет і запобігати захопленню та нищенню церковного майна. Так наприклад за словами міністра у травні місцева міліція захистила один з монастирів УПЦ-МП у Рівненській області, від захоплення віруючими УПЦ-КП.

Зберігається напруження на майновому ґрунті у стосунках між деякими парафіями УГКЦ та УПЦ-МП на заході України. Ця ситуація є наслідком примусового об'єднання двох згаданих церков Радянським режимом. Так наприклад УПЦ-МП скаржиться на керівництво Закарпатської області, яке 6 квітня зажадало від неї звільнити церкви у селах Королево, Сасово, Черні, Веряці та Келечині, щоб передати ці храми УГКЦ.

УПЦ-МП відкрито виступає проти намірів УГКЦ розширити сферу свого впливу за рахунок регіонів, де традиційно домінував Московський Патріархат. Аргументуючи свою позицію, УПЦ-МП вказує на плани УГКЦ заснувати свій Патріархат, а також перенесення резиденції Кардинала Гузара зі Львова до Києва 21 серпня - крок, якому УПЦ-МП активно намагалася протидіяти.

Євангельські протестантські групи скаржилися на діяльність групи "Діалог", яку вони та правозахисні організації вважають передовим загоном УПЦ-МП, що намагається культивувати у громадян вороже ставлення до неправославних християн.

Лідери мормонів стверджують, що їхні прихильники зазнають дискримінації з боку деяких урядовців та УПЦ-МП та УПЦ-КП. Вони висловлюють стурбованість намаганням цих церков перешкодити заснуванню мормонської громади у м. Чернівцях. В офіційних листах до міської влади УПЦ-МП та УПЦ-КП звинувачують мормонів у зазіханні на "православне місто".

Мусульманські лідери Криму, як і члени Меджлісу кримсько-татарського народу - авторитетної неофіційної організації, що представляє інтереси кримських татар - звинувачують УПЦ-МП у підбурюванні парафіян до актів насильства щодо мусульман і татар у Криму (див. розділ 5).

Юдейська громада має в Україні давню історію. Дані про кількість єврейського населення вельми різняться. Згідно з інформацією Державного комітету статистики під час перепису населення 2001 року у країні зареєстровано 103600 євреїв, однак, на думку деяких лідерів єврейських громад, їхня кількість сягає 300000.

Протягом року було зареєстровано низку антисемітських актів, щонайменше три з яких супроводжувалися фізичним насильством. Восьмого січня 2005 року група бритоголових молодиків напала на 13 учнів єврейської денної школи "Шабат". Двох учениць віком 11 і 16 років було госпіталізовано: одній було заподіяно струсу мозку, а другій зламано ніс. На кінець року розстеження у цій справі триває. Наприкінці серпня група зловмисників накинулася на двох учнів єврейської школи у м. Києві. Одному з учнів проломили череп пляшкою з-під пива. Тридцять першого серпня міліція затримала трьох підозрюваних у скоєнні нападу, кваліфікованого нею як дрібне хуліганство. Заступник Міністра внутрішніх справ Геннадій Москаль 1 вересня заявив представникам преси, що напад не мав під собою антисемітського підґрунтя, з приводу чого кілька провідних членів єврейської громади висловили сумніви. Президент Ющенко публічно засудив цей напад. Одинадцятого вересня зграя бритоголових атакувала рабина та його сина на території Київського Експоцентру. Міліція одразу ж затримала групу підозрюваних, двох з яких звинувачують у злісному хуліганстві.

Протягом року мали місце випадки осквернення синагог і кладовищ. Дії правоохоронців часто виявляються неефективними через брак доказів і (або) внаслідок байдужості. Однак деякі інциденти отримали офіційний відгук. Так, наприклад, 7 лютого відбувся суд над чотирма неонацистами, звинуваченими у плондруванні єврейських могил у Донецькій області. Двоє дорослих зловмисників були засуджені до позбавлення волі умовно, а двоє неповнолітніх - до "примусових виховних заходів" під наглядом батьків. Як повідомляють засоби масової інформації, місцева юдейська громада наполягла на пом'якшенні вироку, оскільки всі четверо були вихідцями з вкрай малозабезпечених родин. Муніципальна влада м. Рівного відновила меморіал "Сосонки", знівечений вандалами у квітні 2004 року.

Конфлікти з антисемітським забарвленням трапляються і в громадському житті. Так, засоби масової інформації 26 лютого 2005 року повідомляли, що відомий акордеоніст Ян Табачник - єврей за національністю і прихильник Януковича - звинуватив віце-прем'єр-міністра Миколу Томенка в антисемітських зауваженнях на свою адресу. В інтерв'ю на радіо Томенко сказав, що в Україні повинні виступати "українські артисти, а не самі

лише табачники і кобзони" (Йосип Кобзон - популярний російський співак єврейського походження, який також симпатизує Януковичу). Томенко відкинув ці звинувачення. Думки представників єврейської громади щодо того, чи слід вважати заяви Томенка антисемітськими, розділилися.

Згідно з повідомленням єврейського інформаційного агентства "АЕН" група, що іменує себе "Партією націонал-патріотів", 9 травня роздавала на площі Леніна у м. Донецьку листівки з закликом нищити євреїв. Зокрема, у листівках говорилося, що потрібно "розстрілювати законспірованих членів і лідерів міжнародних сіоністських політичних і релігійних організацій, що орудують на території України". Офіційної інформації про заходи, вжиті щодо цієї групи владою, не надходило.

У липні 2004 року на той час провідний опозиційний парламентський блок "Наша Україна" виключив зі своїх лав народного депутата Олега Тягнибока за антисемітський виступ на одному з передвиборчих мітингів у місті Івано-Франківську. Обласний суд постановив зняти з Тягнибока звинувачення у розпалюванні міжетнічної ворожнечі у зв'язку з браком законних підстав для порушення кримінальної справи. Під час інтерв'ю національному телебаченню 29 березня Тягнибок відмовився вибачитися за свої слова.

Антисемітські публікації часто з'являлися у малотиражних газетах і бюлетенях, однак подібні матеріали рідко публікуються загальнонаціональними виданнями.

Двадцять восьмого березня урядом була офіційно зареєстрована дрібна відверто антисемітська Українська консервативна партія, пов'язана з антисемітською Міжрегіональною академією управління персоналом, знаною в Україні як МАУП. Однією з програмних засад партії є "боротьба з фашизмом і сіонізмом" та повернення до радянської практики зазначення у паспорті національності громадянина. Третього червня МАУП провела у Києві конференцію, на якій промовці ніби-то закликали до депортації всіх євреїв з України. За повідомленнями єврейських лідерів у конференції брав участь священник УПЦ-МП.

МАУП є найактивнішим розсадником антисемітизму в Україні. Вважається, що вона користується фінансовою підтримкою урядів Лівії, Сирії, Ірану та Палестини. Цей заклад видає щомісячний журнал "Персонал" і щотижневу газету "Персонал-плюс". Єврейські організації стверджують, що МАУП відповідальна за приблизно 85% усіх антисемітських матеріалів, опублікованих у країні протягом звітнього року. П'ятого грудня Президент Ющенко виступив з заявою, у якій засудив МАУП за її антисемітську діяльність.

Попри посередницькі зусилля з боку лідерів місцевих юдейської та греко-католицької громад триває суперечка між християнами та юдеями довкола спорудження хрестів на старому єврейському цвинтарі у місті Самборі на Львівщині.

Детальніша інформація міститься у міжнародному звіті про стан дотримання релігійної свободи за 2005 рік

г. Право на безперешкодне пересування у межах країни, подорожі за кордон, еміграцію та репатріацію.

Конституція гарантує це право, і уряд загалом не порушує його, проте певні обмеження все ж існують.

Протягом звітнього року було запроваджено новий порядок реєстрації громадян, який замінив собою "прописку" - систему, що перешкоджала вільному пересуванню громадян. Правозахисні організації наголошують, що головною відмінністю від інституту прописки є те, що за громадянами зберігаються соціальні гарантії незалежно від місця їхньої роботи та проживання. Повідомлень про те, що громадянам відмовляють у наданні соціальних послуг через відсутність реєстрації у місцевості, де вони мешкають, не надходило.

Громадяни, які бажали здійснити подорож за кордон, робили це здебільшого безперешкодно. Той, хто має намір виїхати на постійне проживання до інших країн, повинен отримати виїзну візу, проте за минулий рік не було повідомлень про факти відмови громадянам у цьому документі. Влада може відмовити в оформленні закордонних паспортів громадянам, які мають доступ до державних таємниць, проте вони мають право оскаржувати заборону на виїзд у суді.

Законом заборонено примусове вигнання з країни, і уряд не вдавався до нього.

Захист біженців

Законодавство України гарантує надання біженцям і особам, які шукають політичного притулку, статусу, передбаченого Конвенцією Організації Об'єднаних націй від 1951 року та Протоколом ООН від 1967 року. Насправді ж уряд лише забезпечує захист від примусового повернення особи до країни, в якій їй загрожує переслідування, проте мало кому надає статус біженця або політичний притулок. Двадцятого квітня під час зустрічі з міністром юстиції регіональний представник Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) закликав Україну дотримуватися міжнародних стандартів у сфері захисту прав біженців.

Згідно з Конвенцією Організації Об'єднаних націй від 1951 року та Протоколом ООН від 1967 року уряд надавав тимчасовий притулок терміном до одного року особам, які не мали підстав вважатися біженцями.

За даними УВКБ ООН, ЄС та правозахисних організацій прикордонники незаконно повернули до Росії багатьох чеченців, які подали або збиралися подати заяви про надання їм притулку. Чеченців, затриманих у Закарпатській області, часто везуть поїздом до м. Харкова, а звідти - до найближчого прикордонного пункту, де передають російським прикордонникам. Вважається, що чеченців депортують до Росії на виконання таємної міждержавної інструкції, виданої після захоплення школи терористами у м. Беслані у вересні 2004 року. Ця інструкція ніби-то містить положення про обов'язкове повернення всіх чеченців до Росії та недопущення їхнього в'їзду на територію України.

Уряд в цілому співпрацював з УВКБ ООН та іншими гуманітарними організаціями у сфері допомоги біженцям та особам, що шукають притулку, для яких було відкрито два приймальники-розподільники - у містах Вінниці та Одесі. Однак Державний комітет у справах національностей та міграції іноді виявляв незацікавленість у захисті біженців, не завжди дотримувався укладених з УВКБ ООН угод і нерідко відмовлявся надавати йому важливу інформацію.

УВКБ ООН вважає, що найбільшою перешкодою для виконання зобов'язань уряду щодо захисту біженців є положення, згідно з яким особа, що має намір отримати статус біженця, мусить подати відповідну заяву у триденний термін з моменту нелегального прибуття до країни, або протягом п'яти робочих днів, якщо вона перетнула український кордон легально. Як наслідок, у 2003 році - останньому, за який оприлюднено статистичні дані, - органи влади відмовили в ініціюванні процедури набуття статусу біженця 70% тих, хто по ньому звертався. Відтак, ці позбавлені документів люди опиняються під загрозою арешту, затримання і депортації. Крім цього, закон дозволяє позбавляти біженців їхнього статусу на підставі самої лише підозри у причетності до діяльності, що загрожує національній безпеці, громадському порядку та здоров'ю громадян.

Продовжували надходити повідомлення про упереджені деяких категорій біженців, особливо чорношкірих та, меншою мірою, вихідців з країн Азії. Від правозахисних НУО і дипломатів неодноразово надходила вірогідна інформація про те, що з біженців, особливо вихідців з Африки та Азії, систематично знущаються у приймальнику-розподільнику в Закарпатській області, яка межує з державами-членами ЄС Польщею, Словаччиною та Угорщиною.

За наявними даними, у тимчасовому розподільнику "Павчине", який не отримував протягом року державного фінансування, прикордонники вирішували проблему заробітної платні, "здаючи в оренду" мігрантів навколишнім підприємствам (див. розділ 6.в.). Прикордонники також незаконно звільнювали мігрантів, затриманих при спробі незаконного перетину кордону, якщо їхні родичі давали їм хабара, зазвичай у розмірі 1200 доларів США (6 тисяч гривень). Траплялося, що прикордонники вилучали у біженців продукти і телефонні картки, надані УВКБ ООН. Більше того, прикордонна служба приймає від мігрантів заяви про надання притулку лише в тому разі, коли вони підготовлені адвокатами, послуги яких мігранти вимушені оплачувати. Отримавши гроші, адвокати діляться ними з прикордонниками. Заяв, складених юристами неурядових організацій, які безкоштовно надають послуги мігрантам, прикордонники не визнають.

Як повідомляють правозахисні НУО та іноземні дипломати, умови у приймальнику-розподільнику м. Чоп на кордоні зі Словаччиною та Угорщиною так само незадовільні. Біженців селять у переповнені крихітні кімнатки, дають їм для пиття брудну воду і змушують користуватися надвірними вбиральнями. Розподільник взимку не опалюється, водночас у багатьох біженців немає теплого одягу, а у деяких і взуття.

Умови у приймальнику-розподільнику для жінок і дітей у м. Мукачевому дещо кращі ніж у чопському. Згідно з інформацією, отриманою від правозахисних груп, приймальник-розподільник, відкритий у червні у м. Латориці, відповідає всім стандартам Женевської Конвенції.

Розділ 3. Повага до політичних прав: право громадян на зміну уряду

Закон гарантує громадянам право на мирну зміну уряду шляхом виборів, і громадяни користувалися цим правом під час кількох довиборів, що протягом звітного року проводилися на засадах загального виборчого права. Провідні НУО, що спостерігали за цими виборами, дали їм суперечливі оцінки.

Вибори та участь у політичному житті

Протягом кількох останніх місяців 2004 року відбувалася зтяжна президентська виборча кампанія, в якій змагалися лідер опозиції Віктор Ющенко та прем'єр-міністр Віктор Янукович. Спостерігачі місії ОБСЄ зареєстрували серйозні порушення у першому турі голосування, що проходило в жовтні 2004 року, коли засоби масової інформації вели агітацію переважно за Януковича, мали місце проблеми зі списками виборців, де бракувало до 10% прізвищ громадян, що мають право голосу, а також здійснювався адміністративний тиск на студентів, державних службовців і працівників державних підприємств на користь Януковича. У листопаді 2004 року під час другого туру виборів, до якого вийшли лідери першого туру Ющенко та Янукович, оглядачі відзначали системні грубі порушення, зокрема зловживання пересувними урнами для голосування та відкріпними талонами, які видавалися у непомірних кількостях, а також викидання бюлетенів. Після масових протестів громадян проти фальсифікації виборів Верховний Суд скасував результати другого туру і постановив провести переголосування у грудні 2004 року. З метою зменшення масштабів фальсифікації Верховна Рада і президент провели спільну роботу з удосконалення Закону про вибори Президента. Завдяки їхнім діям було обмежено голосування вдома і використання відкріпних талонів, а також призначено нову Центральну Виборчу Комісію (ЦВК). Переголосування, яке відбулося у грудні 2004 року, на переконання авторитетних міжнародних спостерігачів, у тому числі з ОБСЄ, було таким, що виражає волю виборців та істотно наближує країну до міжнародних стандартів у сфері вільних і демократичних виборів.

Визнаючи поступ, продемонстрований під час грудневого переголосування, НУО "Фрідом Хаус" зазначила, що Україна покращила свій виборчий процес.

За даними Комітету виборців України (КВУ) - провідної неурядової організації, що здійснює спостереження за виборами, кілька довиборів, що проводилися на місцях, мали численні недоліки. Так, наприклад, 19 березня дві загальнонаціональні газети - "День" і "Дзеркало тижня" - звинуватили Президента Ющенко у маніпулюванні судовою владою з метою усунення з посади мера м. Одеси Руслана Боделана та повернення на неї колишнього одеського мера і прибічника Ющенко Едуарда Гурвіца. Четвертого квітня суд Приморського району м. Одеси скасував результати виборів міського голови у м. Одесі, що були визнані сфальсифікованими, та постановив, що цю посаду офіційно має зайняти Гурвіц. Гурвіц змагався з Боделаном на виборах мера м. Одеси 2002 року, котрі, на думку багатьох експертів, були нечесними. Більшість безсторонніх критиків вважали, що суд вчинив правильно, скасувавши результати виборів 2002 року, однак він повинен був призначити нові вибори, а не затверджувати Гурвіца на посаді мера. Двадцять восьмого квітня засоби масової інформації повідомили, що Боделан утік до Росії, побоюючись кримінального переслідування в Одесі.

КВУ негативно сприйняв прийняте 22 вересня 2005 року Президентом Ющенком рішення про оголошення амністії, під яку могли підпасти особи, що брали участь у фальсифікації президентських виборів 2004 року. Запропонована Ющенком амністія була одним з елементів більш широкої політичної угоди з Януковичем, яка уможливила затвердження Верховною Радою на посаді прем'єр-міністра Єханурова. КВУ стверджує, що така амністія дозволяє особам, які порушували закон у 2004 році, знову увійти до складу територіальних і дільничних виборчих комісій. З іншого боку, опозиційні політики, пов'язані з попереднім режимом, та голова ЦВК привітали цей крок. Тридцятого вересня ЗМІ, посилюючись на голову президентської адміністрації Олега Рибачка, повідомили, що амністія не стосуватиметься організаторів виборчого шахрайства, зокрема колишнього голову Адміністрації Президента Віктора Медведчука та колишнього голову ЦВК Сергія Ківалова. Експерти також зауважують, що згідно з українським законодавством Верховна Рада зможе ініціювати розгляд питання про амністію не раніше 2006 року.

Громадяни та політичні партії мали можливість - і користувалися нею - висувати себе кандидатами на виборні посади і брати участь у виборчому процесі.

У статусі всеукраїнської може бути зареєстрована лише партія, що має осередки у не менш ніж у половині областей України і не отримує фінансової підтримки від держави чи з-за кордону. Заборонити діяльність будь-

якої партії може Верховний Суд за поданням Міністерства юстиції чи Генерального прокурора. Протягом року не була заборонена жодна з партій.

У Верховній Раді 25 з 450 місць займають жінки. Юлія Тимошенко була прем'єр-міністром в адміністрації Ющенка до 8 вересня, коли її було звільнено. Оксана Білозір працювала на посаді міністра культури і туризму у кабінеті міністрів Тимошенко і була звільнена разом з рештою його членів. З 18 місць суддів Конституційного Суду, з яких 13 на кінець року залишаються вакантними, одне займає жінка.

Кількість представників національних меншин у Верховній Раді невідома, оскільки інформація про національність не розголошується відповідно до закону про захист приватного життя. Серед народних депутатів є росіяни, болгары, кримські татари, вірмени, угорці, грузини та євреї. Юрій Єхануров, який на кінець року обіймав посаду прем'єр-міністра, за етнічним походженням наполовину бурят. До складу кабінету міністрів входять росіянин і угорець.

Кримсько-татарські лідери продовжують наполягати на змінах у виборчому законодавстві, які дали б їм можливість бути повніше представленими у Верховній Раді Криму. Однак представництво кримських татар в органах влади місцевого та регіонального рівня поступово зростає. Згідно зі статистичними даними Меджлісу кримсько-татарського народу татари, на яких припадає 13% населення Криму, займають 8% місць у Верховній Раді автономії, 10.9% посад у Міністерстві культури Криму, 8.1% у Міністерстві освіти, 6.7% у Міністерстві з питань молоді та спорту. Частка кримських татар в інших міністерствах і правоохоронних органах не перевищує 1%.

Корупція та прозорість дій органів влади

Корупція продовжує бути серйозною проблемою виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а також армії. Згідно з результатами дослідження громадської думки, проведеного у листопаді фондом "Демократичні ініціативи", уряд вважають "серйозно корумпованим" 55% опитаних, а парламент - 59%.

П'ятого вересня під час прес-конференції оголосив про свою відставку Державний Секретар Олександр Зінченко. Він мотивував свій крок високим ступенем корумпованості вищих посадовців, наближених до Президента Ющенка. Відставка Зінченка та оприлюднені ним звинувачення спричинили політичну кризу, яка закінчилася 8 вересня відставкою або звільненням цих посадовців разом зі звільненням Юлії Тимошенко з посади прем'єр-міністра та відставкою її кабінету. У відповідь на адресу Тимошенко пролунали закиди щодо корумпованості та зловживань. Другого листопада засоби масової інформації повідомили, що Володимир Заплатинський - голова тимчасової слідчої комісії, створеної для перевірки фактів корупції серед вищих посадових осіб держави, - підтвердив "низку звинувачень", оприлюднених Зінченком на прес-конференції 5 вересня. Однак, за інформацією уряду, слідство не виявило свідчень, достатніх для висунення офіційних звинувачень у зловживаннях.

Правозахисні організації зазначають, що за рік країна спромоглася на певний поступ у боротьбі з корупцією. Так, наприклад, суд скасував угоду від 2004 року про продаж гігантського металургійного комбінату "Криворіжсталь" структурам, наближеним до уряду Кучми. У звітному році підприємство було реприватизоване урядом за відкритою та прозорою процедурою, перебіг якої транслювався у живому ефірі загальнонаціональними телевізійними каналами. Найбільша у світі металургійна компанія "Міттал Стіл" заплатила за "Криворіжсталь" 4.8 мільярда доларів США (24 мільярди гривень), тобто на 4 мільярди доларів США (20 мільярдів гривень) більше, ніж "вітчизняний інвестор" - консорціум, очолюваний зятем Кучми, - під час шахрайської приватизації 2004 року.

Закон передбачає ознайомлення громадян з певною урядовою інформацією через мережу Інтернет, доступ до якої залишається порівняно обмеженим у плані як недосконалості телекомунікаційних технологій, так і відносно невеликої кількості користувачів. Провідні правозахисні організації та колишній народний депутат Інна Богословська зауважують, що уряд зазвичай розміщує інформацію на своїх веб-сайтах вже після того, як важливе рішення прийнято. Процес прийняття рішень урядом залишається непрозорим для громадськості.

Голова відомої в Україні Харківської групи захисту прав людини Євген Захаров висловився критично на адресу уряду Ющенка, звинувативши владу у продовженні практики часів Кучми, коли доступ до офіційної інформації обмежувався. Захаров зауважив, що "обіцянки забезпечити відкритість, прозорість та відповідальність влади перед суспільством, які лунали на Майдані Незалежності під час Помаранчевої революції, здебільшого залишаються невиконаними".

Розділ 4. Ставлення уряду до участі міжнародних і неурядових організацій у розстеженні випадків порушення прав людини

В Україні працює велика кількість місцевих і міжнародних правозахисних груп, які вивчають випадки порушення прав людини і оприлюднюють свої висновки. На відміну від 2004 року, урядовці часто зустрічалися з представниками правозахисних НУО і прислухалися до їхніх думок. Водночас правозахисні групи стверджують, що влада неохоче корегує свою політику відповідно до їхніх рекомендацій.

До провідних безсторонніх українських правозахисних неурядових організацій належать Комітет виборців України, Харківська група захисту прав людини, Українська Гельсінська спілка, Інститут масової інформації, Телекритика та Українсько-Американське бюро з захисту прав людини.

Уряд в цілому задовільно співпрацював з міжнародними урядовими організаціями, у тому числі з ООН і Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ). Так наприклад вищі посадові особи держави зустрілися 30 березня з представниками ПАРЄ, які вивчали просування у розстеженні справи Гонгадзе, а в липні - з членами делегації ПАРЄ, що мали на меті ознайомитися з розвитком демократичних реформ в Україні. Однак уряд нерідко відмовлявся надавати ВКСБ ООН важливу інформацію відносно біженців (див. розділ 2.г.).

Громадяни мають право подавати скарги на порушення своїх прав до Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). На жовтень звітного року ЄСПЛ виніс 21 рішення у справах, ініційованих громадянами України. Українські засоби масової інформації широко коментували рішення ЄСПЛ, який 5 квітня зобов'язав уряд України виплатити Євгену Невмержицькому 32.5 тисячі доларів США (162.5 тисяч гривень) як відшкодування за "фізичні та моральні знущання", що їх він зазнав під час перебування у слідчому ізоляторі.

Всі громадяни України і ті, хто проживає на її території, мають право звертатися зі своїми скаргами до Уповноваженого з прав людини, який є посередником між ними та Конституційним Судом, оскільки громадяни не можуть звертатися до Конституційного Суду безпосередньо. Обов'язки Уповноваженого з прав людини виконує Ніна Карпачова, яка у 2003 році була переобрана на цю посаду на повторний п'ятирічний термін. Закон надає їй досить широкі повноваження, зокрема право необмеженого доступу - причому без попередніх домовленостей - до будь-якої посадової особи включно з президентом і до будь-якого державного об'єкту. Уповноважений здійснює нагляд за дотриманням ратифікованих державою договорів і угод у сфері прав людини, проте закон не передбачає відповідальності за створення перешкод для виконання Уповноваженим своїх обов'язків, а також механізмів для забезпечення неухильного виконання його рішень.

В офісі на постійній основі та за сумісництвом працює приблизно 100 співробітників, проте, як стверджує Уповноважений, недостатнє фінансування офісу продовжує стримувати його діяльність. Уповноважений продовжує вважати боротьбу з контрабандою людей та покращення умов утримання у слідчих ізоляторах пріоритетними напрямками своєї діяльності. Карпачова подала до Верховної Ради свій щорічний звіт про стан у сфері захисту прав людини 6 липня. Двадцять дев'ятого грудня 18 провідних правозахисних організацій зажадали відставки Карпачової. Вони наголосили, що своїм рішенням брати участь у виборах до Верховної Ради за списком Партії регіонів вона підриває принцип "безсторонності та незалежності", яким повинен керуватися Уповноважений з прав людини.

У Верховній Раді діє комітет з прав людини, національних меншин та міжетнічних відносин, який очолює колишній міністр закордонних справ Геннадій Удовенко. Авторитетні НУО вважають, що діяльність цього органа була вельми корисною. Так наприклад 12 квітня комітет вперше за час незалежності провів ґрунтовні слухання щодо становища циган в Україні.

Розділ 5. Соціальна дискримінація та контрабанда людей

Конституція забороняє дискримінацію за расовою чи статевою приналежністю, як і за будь-якими іншими ознаками. Проте уряд не забезпечує суворого дотримання цих норм, зокрема через відсутність ефективної судової системи. Наруга над жінками та дітьми, контрабанда людей, цькування та упослідження представників етнічних і сексуальних меншин залишаються серйозною проблемою.

Жінки

Насильство по відношенню до жінок є поширеним явищем. Знуцання у сім'ї визнане незаконними, однак правоохоронні органи часто переконують жінок не висувати обвинувачень проти своїх чоловіків. Восьмого квітня у всеукраїнській газеті "Сьогодні" було зазначено, що в Україні насильство у сім'ї рідко переслідується законом. Одна з провідних правозахисних НУО повідомляє, що щонайменше 50% жінок зазнає фізичних і моральних збиткувань у сім'ї.

Згідно з даними Міністерства внутрішніх справ протягом перших 11 місяців звітного року до українських правоохоронних органів надійшло 70888 скарг на "подружнє насильство". За цей же період суди розглянули 67639 справ про насильство у сім'ї. За вироками судів 5412 осіб попереджено, 52739 оштрафовано, 277 засуджено до виконання громадських робіт, 8973 позбавлено волі.

Державні гарячі лінії, притулки та інші форми реальної допомоги постраждалим залишаються рідкістю. Міська влада Києва фінансує жіночий центр - один з двох муніципальних притулків, які діють у країні. Другий, який міститься у кримському місті Ізумрудному, було відкрито 23 лютого. Як повідомляють засоби масової інформації, міська влада дозволяє жінкам перебувати у притулку до трьох місяців. Неурядові організації намагалися надавати допомогу жінкам через мережу спеціалізованих центрів у 9 містах України. Насильство по відношенню до жінок не отримує належного висвітлення засобами масової інформації попри намагання правозахисних організацій привернути увагу до цієї проблеми.

Кримінальний Кодекс передбачає покарання за зґвалтування, однак не дає прямих підстав для кримінального переслідування чоловіка за зґвалтування своєї дружини. Теоретично цю прогалину може компенсувати Закон про відповідальність за "примушення до статевих зносин матеріально залежної особи". Згідно зі статистикою Міністерства внутрішніх справ за перші 11 місяців звітного року до міліції надійшло 868 заяв про зґвалтування або спробу зґвалтування.

Проституція перебуває поза законом, однак є поширеним явищем, яке влада здебільшого ігнорує. Так наприклад всеукраїнська газета "День" 10 жовтня писала, що з 2001 року, відколи було запроваджено кримінальну відповідальність за організовану проституцію (штраф, і (або) 120 годин громадських робіт), за відповідною статтею Кримінального Кодексу не було порушено жодної справи. Однак 26 травня ЗМІ повідомили, що двоє міліціонерів отримали по сім років тюремного ув'язнення за те, що прикривали повій і сутенерів у м. Миколаєві. Англomовні видання пишуть про зростання популярності секс-туризму. В Україні відсутні закони, які б стосувалися цього явища.

Контрабанда жінок з метою сексуальної експлуатації залишалася серйозною проблемою (див. розділ 5, Контрабанда людей).

Жіночі правозахисні групи повідомляють про значне поширення статевих домагань, у тому числі примусового сексу, на роботі. Існує закон, який забороняє примушувати до статевих зносин "матеріально залежних осіб" і покликаний захищати найманих робітників, однак законодавче забезпечення унеможливлення сексуальних зазіхань є неадекватним.

Президент Ющенко 8 жовтня підписав закон про рівність чоловіків і жінок, який передбачає правовий захист від дискримінації за статтю. Однак правозахисні організації повідомляють, що дискримінація жінок на робочих місцях продовжує залишатися актуальною проблемою. Державні установи та приватні фірми у своїх об'явах про вакансії незмінно зазначають стать бажаного кандидата на ту чи іншу посаду і часто вимагають від жінок відомостей про сімейний стан, а потім, використовуючи цю інформацію, відмовляють у працевлаштуванні тим з них, які можуть виявитися вагітними. При зарахуванні на роботу жінок нерідко беруться до уваги їхні зовнішність і вік.

Трудове законодавство передбачає рівні права для чоловіків і жінок і серед іншого однакову заробітну платню за однакові обсяги роботи. Цей принцип в цілому не порушується, проте галузі промисловості, в яких зайняті переважно жінки, мають найнижчий рівень оплати праці, і саме там спостерігається найбільша заборгованість з заробітної платні.

Досить небагато жінок займає високі посади у державних і приватних структурах. Однак впродовж більшої частини року прем'єр-міністром була жінка - Юлія Тимошенко. Президент Ющенко вперше у новітній історії

України призначив жінок на посади голів обласних державних адміністрацій - Надію Дєєву у Дніпропетровській та Ніну Гаркаву у Сумській області.

Діти

Уряд декларував захист прав дітей, але бюджетні обмеження різко скорочують його спроможність реально забезпечити ці права. Існує дуже небагато урядових агентств та НУО, які б наполегливо відстоювали права дітей, за винятком хіба що кількох фінансованих церквами організацій, які опікуються переважно сиротами та безпритульними дітьми.

Для дітей віком до 15 років освіта є безплатною, загальною та обов'язковою. Однак система державної освіти продовжує деградувати внаслідок хронічного недофінансування. Протягом року вчителі регулярно отримували заробітну платню, проте у деяких регіонах затримувалася виплата інших видів матеріального заохочення. Зростання кількості дітей з незаможних сімей, які вимушені кидати школу, а також неписьменність, яка колись була вельми рідкісним явищем, переростають у велику проблему. Згідно з даними Державного комітету статистики протягом 2004-2005 навчального року початкову та середню школу відвідувало 5.731 мільйона дітей. Всеукраїнський комітет захисту дітей звертає увагу, що отримання шкільної освіти залишається проблематичним для сільського населення. Частішають випадки насильства та скоєння злочинів як у школі, так і поза її межами, особливо у сумнозвісних професійно-технічних училищах, що породжує у дітей небажання відвідувати навчальні заклади.

Медична допомога надається в однаковому обсязі як хлопчикам, так і дівчаткам, проте через економічні проблеми якість медичного обслуговування була низькою.

Діти продовжують бути жертвами насильства і знущань. За результатами опитування, проведеного у 2004 році Державним інститутом сім'ї та молоді, 43% неповнолітніх повідомили, що були жертвами насильства в тій чи іншій формі. Протягом 2003 року проти осіб, які нехтували своїми батьківськими обов'язками, було порушено 300 карних справ. У більшості скарг неповнолітніх йшлося про спроби використання їх у таких видах злочинності, як дитяча проституція, порнографія, жебрацтво та примусова робота. Так наприклад, засоби масової інформації 9 лютого повідомили, що двоє дорослих громадян з м. Сніжного Донецької області були засуджені до 4 років позбавлення волі умовно за те, що примушували своїх одинадцятьох усиновлених дітей працювати на нелегальній вугільній копальні. За даними Міністерства внутрішніх справ на 6200 батьків накладено адміністративні санкції, переважно у вигляді штрафів, за знущання над власними дітьми.

Офіційно шлюбний вік для юнаків становить 18 років, а для дівчат - 17 років, однак закон передбачає, що громадянин, який досяг 14-річного віку, може подавати до суду заяву про дозвіл на одруження, "якщо встановлено, що шлюб відповідає його інтересам". Подальші уточнення цього формулювання відсутні. Жінки віком до 18 років становлять 9% від тих, хто вступає у шлюб у сільській місцевості, і 3.2% у містах. Експерти не вбачають у ранніх шлюбах нічого негативного, однак засоби масової інформації у Закарпатській області вважають ранні шлюби серед циган проблемою.

Актуальним питанням залишалось незаконне вивезення дітей за межі України (див розділ 5, Контрабанда людей).

Комерційна сексуальна експлуатація дітей продовжує викликати тривогу. Згідно з даними українських та іноземних правоохоронців, значна частка дитячої порнографії, доступної у мережі Інтернет, виробляється в Україні.

На відміну від 2004-го, звітний рік був позначений кроками уряду, спрямованими на боротьбу з дитячою порнографією. Так, наприклад, у березні Україна відрядила своїх правоохоронців за кордон, де вони співпрацювали з колегами з кількох країн, досліджуючи транскордонний обіг порнографічної продукції. Згідно з даними МВС на кінець травня було порушено 87 кримінальних справ проти осіб, причетних до виготовлення та розповсюдження порнографії. Було закрито великі студії дитячої порнографії у Дніпропетровську, Донецьку, Луганську та Львові.

Одинадцятого квітня веб-сайт новин "Pro.ua.com" оприлюднив інформацію про порушення кримінальних справ проти власників великих порнографічних студій в одному з міст України. Як повідомлялося, ділки використовували для виготовлення порнографічних знімків для мережі Інтернет приблизно 1500 дівчат віком від 16 до 18 років.

Однією з важливих проблем залишалася дитяча праця (див. розділ 6.г.).

Не зменшується кількість безпритульних дітей, що втікають зі злидених інтернатів і сімей, рятуючись від жорстокості дорослих. Оцінки загальної кількості безпритульних дітей різняться у широких межах. Віце-прем'єр з гуманітарних питань і соціальної політики повідомив пресі 21 квітня, що у країні налічується близько 150 тисяч безпритульних дітей, однак Державна служба у справах неповнолітніх 11 липня сповістила, що їх лише 30 тисяч. У червні авторитетна всеукраїнська газета "Україна молода" процитувала експерта, який висловив припущення, що кількість безпритульних дітей в Україні становить 129 тисяч.

Протягом року вище керівництво країни приділяло проблемі безпритульних дітей значну увагу. Двадцять другого квітня тодішній прем'єр-міністр Юлія Тимошенко провела у кабінеті міністрів нараду з цього питання. Преса широко висвітлювала слухання з проблеми захисту прав дітей, що відбулися у Верховній Раді 7 липня.

Міністр з питань сім'ї, молоді та спорту 31 серпня ознайомив спеціального посланця ПАРЄ з заходами, які вживає Україна для запровадження прозорої процедури усиновлення, яка б стояла на сторожі інтересів дитини. Спеціальний посланець ПАРЄ, член швейцарського парламенту Рут-Габі Вермо-Менгольд, відвідала країну з метою вивчення стану боротьби з контрабандою дітей (див. розділ 5, Контрабанда людей).

Контрабанда людей

Закон забороняє контрабанду людей, однак існують численні підтвердження того, що людей нелегально як вивозять з України, так і ввозять до неї, а також примусово перевозять з одного регіону країни до другого. Є вірогідні повідомлення про причетність окремих державних службовців місцевих рівнів до цього виду контрабанди. Незважаючи на те, що переслідування за контрабанду людей передбачається кількома статтями кримінального кодексу, на кінець року правова інфраструктура для повноцінної боротьби з цим видом злочинності була сформована не повністю. Контрабанді людей сприяє корупція в органах державної влади.

За нелегальне вивезення людей за кордон, у тому числі з метою сексуальної експлуатації та використання на примусових роботах та у порнографії, Кримінальний Кодекс передбачає позбавлення волі терміном від 3 до 8 років. У деяких випадках, наприклад за контрабанду дітей віком від 14 до 18 років чи груп людей, зловмисники можуть засуджуватися до тюремного ув'язнення на термін від 5 до 12 років, а членам організованих злочинних угруповань, або особами, які займаються контрабандою дітей віком до 14 років, загрожує позбавлення волі на строк від 8 до 15 років. Фахівці змусили владу активізувати кримінальне переслідування через запровадження програми захисту свідків, зокрема жертв злочинів, а також удосконалення чинного законодавства у цій сфері та приведення його до міжнародних стандартів. Однак програма захисту свідків не поширюється на розстеження інших видів злочинної діяльності (окрім періоду судового розгляду), що МВС продовжує пояснювати недостатнім фінансуванням.

Уряд удосконалив процедуру розстеження злочинів і переслідування підозрюваних осіб - не в останню чергу завдяки додатковому виділенню коштів для забезпечення діяльності у структурі МВС новоствореного спеціалізованого відділу. Однак обсяги ресурсів, що виділяються на боротьбу з контрабандою людей, залишаються далекими від належних. За даними Міністерства внутрішніх справ протягом перших 9 місяців звітного року проти постачальників "живого товару" було порушено 354 кримінальних справ, у яких фігурують 217 підозрюваних і 390 жертв, у тому числі 41 неповнолітній. За цей же час правоохоронні органи припинили діяльність 32 організованих злочинних груп, які займалися контрабандою людей. У першому півріччі щонайменше 149 кримінальних справ було передано до суду. Вироки було винесено 58 особам, у тому числі 31 жінці: 38 злочинців були засуджені умовно, чотирьох було позбавлено волі на строк до 5 років, дев'ятьох - на строк від 3 до 5 років, шістьох - на строк від 5 до 7 років і одного - на 8 років.

На початку року МВС підвищило статус підрозділу з боротьби з контрабандою людей, який раніше входив до відділу розстеження кримінальних злочинів, реорганізувавши його у самостійний спеціалізований відділ. На кінець року відділ боротьби з контрабандою людей мав свої підрозділи у 27 регіональних управліннях Міністерства внутрішніх справ. П'ятсот його співробітників займалися винятково боротьбою з цим видом злочинності. У 2004 році на боротьбу з контрабандою людей було виділено лише 200 співробітників, які до того ж вели інші кримінальні справи. Підготовку особового складу та спорядження було придбано на кошти міжнародних організацій-донорів.

Уряд повідомляє про регулярні перевірки роботи агентств з працевлаштування, що працюють на українському ринку. Протягом року Міністерство праці та соціальної політики позбавило ліцензій кілька таких агентств, які виявилися причетними до контрабанди людей.

Уряд України співпрацює з урядами інших держав при розстеженні справ, пов'язаних з контрабандою людей, і розшуку причетних до неї осіб. Однак ця співпраця обмежується низкою факторів, зокрема недостатнім матеріальним забезпеченням слідчої діяльності, небажанням жертв злочинів свідчити проти своїх напасників, а у деяких випадках відсутністю готовності до співпраці з боку урядів країн, до яких вивозилися потерпілі.

Україна є потужним джерелом контрабанди жінок за кордон з метою сексуальної експлуатації. Найчастіше пункти призначення містяться в Туреччині, Росії, Західній і Центральній Європі, особливо у Польщі, та на Близькому Сході. Були також повідомлення, що жінок переправляли до Південної Кореї, Японії, Нігерії та Ліберії.

Дедалі частіше Україна стає транзитною країною, крізь яку провозиться "живий товар" з Середньої Азії, Росії та Молдови. Міжнародна організація з міграції (МОМ) повідомила, що на 30 вересня територією України до Туреччини було переправлено щонайменше 78 громадян Молдови, Росії, Киргизстану та Узбекистану.

Україна була також кінцевим пунктом для жертв контрабанди людей з колишніх республік Радянського союзу та Південної Азії. Так наприклад МОМ повідомила про один випадок нелегального ввезення жінок на територію України з Молдови. Набагато серйознішою проблемою є примусове транспортування жінок у межах країни. На 30 вересня МОМ повідомила про три такі випадки. Однак, за оцінками цієї організації, їхня реальна кількість у сотні разів більша. Траплялися поодинокі повідомлення про те, що матері возять з собою своїх малолітніх дітей і примушують їх жебрати.

Находила також інформація про примусове залучення чоловіків і жінок до сільськогосподарських робіт, особливо влітку та восени у південних областях України. Діти експлуатуються переважно у промислових областях сходу країни. Так, наприклад, двоє громадян м. Сніжного Донецької області були засуджені до 4 років позбавлення волі за те, що організували сирітський притулок і примушували 11 своїх вихованців працювати на нелегальній вугільній копальні (див. розділ 5, Діти).

Чоловіків вивозять для робіт на будівництві та у шахтах. Дітей, незаконно вивезених за кордон, або перевезених в іншу область України, примушують до надання сексуальних послуг, підневільної праці та жебрацтва. Переважну більшість жертв контрабанди людьми становлять жінки, які використовуються у секс-індустрії, миють посуд у ресторанах, або працюють покоївками чи швачками. Викрадених жінок часто використовують як сурогатних матерів, які народжують дітей для безплідних подружніх пар. Про чоловіків, що стали об'єктами контрабанди людей, інформації недостатньо, бо чоловіки як правило не визнають себе жертвами, і, як наслідок, рідко звертаються з відповідними скаргами до правоохоронних органів.

Кількість людей, що постраждали від цього злочинного бізнесу, за різними оцінками неоднакова, водночас МОМ констатує, що один з 10 людей знає щонайменше одну особу зі свого середовища, яка стала жертвою контрабанди людей. Як повідомила Уповноважена з прав людини Карпачова, від 5 до 7 мільйонів українців живуть за кордоном без будь-якої правової підтримки, і тому вони є ймовірними жертвами контрабандистів.

Злочинці використовують широкий діапазон засобів заманювання жертв, зокрема рекламу в газетах, на телебаченні та радію. Жінкам обіцяють, що влаштують їх на високооплачувану роботу в модельному бізнесі, пропонують подорожі у туристичних агентствах, або викликають ніби-то для знайомства з потенційним нареченим. Часто напасники називають себе друзями інших друзів потенційних жертв і вводять в оману їх та їхніх родичів. Більшість контрабандистів є членами організованих злочинних угруповань. Часто вони оплачують послуги з оформлення паспортів і проїзних документів, таким чином облуптуючи жертву борговими зобов'язаннями. У деяких випадках контрабандисти просто викрадають своїх жертв.

Корупція у судовій системі та правоохоронних органах продовжує обмежувати здатність держави протидіяти контрабанді людей. За непідтвердженими повідомленнями окремі державні службовці місцевих органів влади сприяють або потурають контрабанді людей. Так, наприклад, було викрито міліціонера, який допомагав злочинному угрупованню переправляти за кордон неповнолітніх для російських педофілів. Як повідомляють НУО, місцева міліція і прикордонники беруть хабарі за те, що "не помічають" фактів незаконного вивезення людей. Органи влади не оприлюднюють статистики корупційних діянь, пов'язаних з контрабандою людей, однак правоохоронними органами розробляється кілька справ, у яких фігурують співробітники паспортних

столів, котрі, зловживаючи службовим становищем, незаконно видавали неповнолітнім документи з неправильно зазначеним віком та іншою неправдивою інформацією. Низька активність уряду, який не квапиться карати державних службовців, причетних до подібної діяльності, викликає сумніви у його бажанні вживати дієвих дисциплінарних заходів, особливо щодо чиновників найвищих рівнів.

Незважаючи на те, що іноді жертви контрабанди людей дають свідчення проти своїх кривдників, вони часто відмовляються від співпраці з правоохоронними органами, побоюючись за власне життя або не бажаючи прилюдно розповідати про свої поневіряння. Ставлення суспільства до потерпілих нерідко буває негативним. Крім того, правоохоронці через брак коштів не завжди можуть забезпечити належної охорони свідків.

З січня по жовтень МОМ допомогла 448 жертвам контрабанди людей повернутися на батьківщину та реінтегруватися у суспільство. Завдяки МОМ продовжує функціонувати багатопрофільний медичний центр і притулок для жертв контрабанди людей у м. Києві. За перші 9 місяців звітного року він надав медичну та психологічну допомогу, зокрема консультації з працевлаштування, 174 потерпілим, які становлять лише невелику частку загальної кількості жертв незаконного вивезення людей за кордон. Правова, медична та психологічна допомога надається їм в обмежених обсягах. Це саме стосується фахової перепідготовки, послуг з працевлаштування та мікрокредитування. Психологічна допомога надається у широкій мережі державних закладів, однак медична - лише у притулках, фінансованих міжнародними організаціями, і далеко не завжди у належному обсязі.

З лютого по серпень міжнародна неурядова організація "Карітас" провела у своїх притулках соціальну реабілітацію 51 жертви контрабанди людей. "Карітас" заснувала також мережу консультативних центрів, які забезпечують соціальну підтримку жінок у Хмельницькому, Івано-Франківську, Сокалі та Дрогобичі. За цей же період центрами надано 1189 роз'яснень, як не потрапити у тенета контрабандистів.

Інші, менш потужні НУО, яких в Україні налічується 31, допомагають налагодити взаємодію між жертвами незаконного вивезення за кордон, правоохоронними органами та суспільством з метою запобігання цьому виду злочинності. Використовуючи фінансову допомогу урядів інших країн і місцевих органів влади, а також власні ресурси, НУО продовжують виконувати роль регіональних осередків протидії контрабанді людей і допомоги жінкам, що постраждали від неї. Серед іншого вони надають правову і психологічну допомогу, а також підтримують функціонування 18 регіональних гарячих ліній для потерпілих у різних містах України.

Уряд працює над розширенням допомоги, яка надається дипломатичними представництвами жертвам контрабанди людей у країнах, куди їх вивозять. У 2004 році консульства України виявили за кордоном 560 зниклих осіб і допомогли повернутися на батьківщину 825 жінкам, що стали жертвами контрабанди. Міністерство внутрішніх справ організувало у м. Києві центр захисту громадян, що перебувають за кордоном. Він надає безкоштовні консультації громадянам України, незалежно від їхнього статусу в іншій країні.

Протягом року Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту та МОМ за фінансової підтримки Європейської Комісії відкрило три притулки - у містах Одесі, Луцьку та Житомирі - з метою соціальної реабілітації та реінтеграції у суспільство жертв контрабанди людей.

Протягом року уряд постійно співпрацював з неурядовими організаціями над вирішенням проблем, пов'язаних з контрабандою людей. Місцеві органи влади продовжують передбачати у своїх планах дій місце для партнерської співпраці з НУО.

Протягом року кілька телевізійних каналів демонстрували документальні фільми і транслювали інформаційні програми, в яких розкривалася небезпека незаконної торгівлі людьми. НУО, співпрацюючи з органами влади, проводять широку освітню кампанію по всій Україні. Міжнародні організації також розпочали інформаційні кампанії аналогічної спрямованості, до яких долучаються популярні в Україні особистості, зокрема переможниця конкурсу "Євробачення" співачка Руслана. Під час однієї з офіційних подій, які висвітлювалися загальнонаціональними каналами, дружина президента України Катерина Ющенко закликала громадськість допомагати жертвам незаконного вивезення людей за кордон.

Інваліди

Законом забороняється дискримінація осіб з фізичними вадами у сферах зайнятості, освіти та охорони здоров'я, однак уряд мало що робить у плані розширення можливостей для таких громадян, і групи захисту прав інвалідів продовжують наголошувати, що у суспільстві панує дискримінація щодо людей з особливими

потребами. Закон вимагає наявності спеціального обладнання, що полегшує доступ інвалідів до будинків, громадського транспорту і державних установ, проте ця норма практично не виконується. Президент Ющенко 1 червня видав указ, яким зобов'язав уряд забезпечити фізичний доступ інвалідів до урядових будівель, але, незважаючи на певні зусилля, докладені до його виконання, більшість державних установ залишаються неприступними для цієї категорії громадян.

Згідно з даними Державного комітету статистики, наведеними 21 вересня всеукраїнською газетою "День", лише 14% з 2.47 мільйона українських інвалідів працевлаштовані.

Двадцять дев'ятого вересня на прес-конференції у м. Києві голова Спілки інвалідів народний депутат Валерій Сушкевич скаржився, що громадяни з вадами слуху продовжують наштовхуватися на проблеми при намаганні отримати високоякісну освіту чи престижну роботу. Сушкевич повідомив, що в Україні діє 50 шкіл для дітей з вадами слуху, однак рівень викладання у них дуже низький. Згідно з даними Українського товариства глухих на кінець року в країні налічувалося 57 тисяч громадян з вадами слуху, в тому числі 2 тисячі дітей віком до 14 років. За статистикою товариства, 2600 дітей навчається у початковій та середній школі і приблизно 1000 у вищих навчальних закладах.

Національні, расові та етнічні меншини

Утиски расових меншин залишаються помітною проблемою. Міліція систематично затримує без всяких на те підстав темношкірих осіб для перевірки документів, хоч у людей з білим кольором шкіри документи перевіряють рідко. Незважаючи на те, що влада, коли її увагу привертають до подібних інцидентів, притягує винних до дисциплінарної відповідальності, така практика залишається типовою. Неодноразово надходили повідомлення про расово вмотивовану агресію бритоголових хуліганів по відношенню до вихідців з Азії та Африки. Представники цих расових груп стверджують, що міліція зазвичай ігнорує і навіть заохочує акти насильства, спрямовані проти них.

Цигани живуть по всій країні, однак найбільше їх у Закарпатській області, Криму та навколо Одеси. Міліція продовжує збиткуватися з них і вдаватися до насильства. Так наприклад за повідомленням правозахисної неурядової організації "Романі Яг" вранці 20 січня міліція Ужгорода здійснила рейд циганськими будинками на околицях селищ Радванка і Тельмана, під час якого всіх захоплених циган-чоловіків, включно з літніми та хворими, було доправлено до дільниці міліції, де у них взяли відбитки пальців. Восьмого лютого під час круглого столу з лідерами циганської громади заступник начальника Ужгородського управління МВС Михайло Туржаниця виправдовував операцію, називаючи її "профілактичним заходом, вжитим у відповідь на погіршення криміногенної ситуації" у циганському середовищі.

Ставлення суспільства до циган відверто вороже. Опитування свідчать, цигани в Україні користуються найнижчим рівнем толерантності порівняно з іншими етнічними групами. Засоби масової інформації повідомляють, що 10 серпня навколо циганського табору у м. Красноільську довелося розмістити загін міліції особливого призначення для захисту від розлюченого натовпу місцевих мешканців, які шукали серед циган вбивцю восьмилітньої дівчинки.

Конституція гарантує "вільний розвиток, використання та захист російської мови та інших мов національних меншин в Україні". Незважаючи на це, деякі проросійські організації у східній частині України та Криму скаржаться на розширення сфери використання української мови у школах, засобах масової інформації та судах. Вони стверджують, що їхні діти потрапляють у нерівні умови при вступі до вищих навчальних закладів, оскільки всі абітурієнти мають складати іспити з української мови. Уряд спростовує ці заяви. Заступник міністра освіти та науки Віктор Огневюк 31 серпня зазначив у своєму інтерв'ю агентству "Інтерфакс", що "кожен п'ятий учень в Україні навчається російською мовою". За його словами у 1500 школах України викладання ведеться по-російськи. Крім того діє 550 двомовних загальноосвітніх шкіл - російсько-українських та російсько-кримсько-татарських. Огневюк додав, що понад 27 тисяч школярів навчаються румунською, 20 тисяч - угорською (переважно у Закарпатській області), 6.5 тисячі - молдавською (переважно в Одеській області), 6 тисяч - кримсько-татарською, 1.4 тисячі - польською мовами. Опитування, проведене фондом "Демократичні ініціативи", показало, що 76% респондентів підтримують ідею надання офіційного статусу російській мові.

Протягом року російський культурний центр у Львові неодноразово зазнавав нападів вандалів. Засоби масової інформації повідомляли, що вночі 7 червня було розбито погруддя російського поета Пушкіна. Згідно з іншим

повідомленням, 21 вересня невідомі, скориставшись фарбою з аерозольного балончика, розмалювали стіни центру свастикию, а 16 листопада розбили кілька його вікон.

Українці та кримські татари висувають обґрунтовані скарги на те, що члени їхніх общин, особливо ті, хто повернувся до України після кількох десятків років вигнання, не зустрічають належної підтримки в облаштуванні. Татарам, що повертаються, влада виділяє ділянки землі лише у глибині півострова, а не на узбережжі, тобто там, звідки їх примусово виселили під час Другої Світової війни. Порядок набуття громадянства, який діяв у 1990-х роках, був надзвичайно громіздким і завадив багатьом репатріантам взяти участь у виборах і приватизації землі та державної власності. З початком приватизації земля подорожчала настільки, що стала недоступна для більшості татар. Вони стверджують, що важелі дискримінації перебувають у руках кримських високопосадовців (майже поспіль етнічних росіян), які позбавляють татар можливості працювати в місцевих органах влади, і зазначають, що пропагандистські кампанії, котрі проводяться російськими козаками, розпалюють ворожнечу по відношенню до татарської меншини серед інших мешканців Криму.

Мусульманські лідери Криму, а також члени Меджлісу кримсько-татарського народу, звинувачують УПЦ-МП у роздмуханні антимусульманських та антитатарських настроїв на півострові. Священики УПЦ-МП у Криму переконують членів російських воєнізованих формувань, які називають себе козаками, що насильство щодо мусульман і татар виправдане, оскільки його метою є "захист православ'я" у Криму.

Русини продовжують наполягати на офіційному визнанні їх окремою етнічною групою, зауважуючи, що уряди сусідніх з Україною держав це вже зробили.

Інші прояви соціальної дискримінації

Засоби масової інформації повідомили 22 березня, що антисемітська МАУП відрахувала зі своїх лав студента-гомосексуаліста за те, що той поширював серед однокурсників листівки з закликом до захисту прав геїв і лесбіянок. Відрахований студент подав до суду позов проти МАУП. Дев'ятого серпня суд Голосіївського району м. Києва прийняв рішення на користь студента, зобов'язавши МАУП виплатити йому компенсацію у розмірі 120 доларів США (600 гривень). Згодом студент перевівся до Київського Національного університету.

Не було ознак просування у розстеженні двох кримінальних справ, ініційованих за фактами жорстокого ставлення до гомосексуалістів. Одну з них було порушено за зверненням до Уповноваженого з прав людини двох геїв з Волинської області, які скаржилися на цькування з боку міліції, а другу - після смерті гея, що сталася за підозрілих обставин в одному з відділків міліції м. Крового Рогу.

З 30 вересня по 3 жовтня "Наш мир" - найбільша в Україні неурядова організація, що захищає права геїв та лесбіянок, провела у Києві конференцію, на якій оприлюднила результати дослідження, що проводилося протягом року на кошти Європейського Союзу та фонду "Міжнародний ренесанс" з метою виявлення дискримінації щодо гомосексуалістів. Остаточні підсумки базувалися на результатах 900 бесід та анкетувань, у яких взяли участь гомосексуалісти обох статей, що представляли різні вікові та соціальні групи з усіх регіонів України. Було зроблено висновок, що представники сексуальних меншин серед іншого зазнають дискримінації з боку правоохоронних органів та працівників охорони здоров'я, а преса створює "спотворене уявлення" про осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД теж упосліджуються: їх звільняють з роботи без можливості правового захисту, вони зазнають цькування з боку співробітників міліції, прокуратури та судових органів, а також піддаються соціальній ізоляції та стигматизації у суспільстві.

Підбурювання до актів дискримінації

Члени Меджлісу та деякі кримські правозахисні групи критикують кримську владу за дозвіл на використання у школах підручників, які містять історично некоректні та провокаційні тези про татар і мусульман. При цьому правозахисники особливо часто вказують на популярний підручник Віктора Мисана "Нариси з історії України", що містить понад 20 фрагментів, де мусульмани згадуються у відразливому контексті. Зокрема, в ньому пишеться, що татарські діти буцім то часто використовували "літніх і німецьких українських бранців в якості живих мішеней для стрільби з лука та рубали їх шаблями, вправляючись у фехтуванні". Підручник для 8 класу "Історія України. XVI-XVIII сторіччя", автором якого є А.К. Швидко, також змальовує мусульман у негативному світлі. В ньому, зокрема, помилково стверджується, що "не було такого року, щоб татари не нападали на

Україну, палили її села та міста, вбивали і брали у полон її людей". Одна з найбільших кримських правозахисних груп вважає, що така дезінформація створює у молоді враження, що "татари - зло для України, і що вбивати та грабувати їх - то шляхетна справа".

Розділ 6. Права найманих робітників

Конституція гарантує право громадян на вступ до професійних спілок з метою "захисту своїх професійних, соціальних та економічних інтересів", і це правило загалом шанувалося урядом. Деяким категоріям трудящих, зокрема працівникам атомних електростанцій, об'єднуватися у профспілки заборонено. Великі компанії та деякі урядові чиновники місцевого рівня продовжують перешкоджати утворенню профспілок.

За законом всі профспілки мають однаковий статус, і для заснування профспілки не потрібен дозвіл уряду. Однак профспілки, що входять до Федерації профспілок України (ФПУ), яка успадкувала майно від офіційних профспілок радянської доби та підтримує тісні зв'язки з урядом, мають переваги у залученні до своїх лав нових членів.

З 2003 року для утворення профспілки більше не вимагається отримувати дозвіл від Міністерства Юстиції. Але для повноцінного функціонування організації вона має бути зареєстрована як юридична особа. Профспілки зазначають, що процес реєстрації надзвичайно складний: потрібно обійти добрий десяток різних інстанцій, надати велику кількість документів і заплатити численні збори.

За законом, профспілки, аби вважатися всеукраїнською, необхідно мати представництво у більш ніж половині загальної кількості адміністративних регіонів держави або у більш ніж половині тих регіонів, у яких зосереджені підприємства галузі, робітників якої вона об'єднує. Закон про об'єднання громадян, до яких належать і профспілки, передбачає невтручання держави у діяльність організацій, які мають право об'єднуватися у федерації та входити до них на добровільних засадах. В Україні існують як офіційні, так і незалежні профспілки.

Зареєстровано усі відділення Федерації профспілок України, яка підтримує тісні зв'язки з урядом і є правонаступницею офіційних радянських профспілок, а також кілька нових незалежних об'єднань. Однак деякі незалежні профспілки включно з Незалежною профспілкою гірників України (НПГУ), які об'єднують представників найрізноманітніших професій, спочатку прийняли рішення не реєструватися у Міністерстві Юстиції, оскільки відповідно до "Закону про професійні спілки" вважали себе юридичними особами, на які не поширюється вимога реєстрації. Незважаючи на те, що ФПУ часто узгоджує свої дії з урядом, у деяких аспектах вона продовжує функціонувати незалежно від нього і виступає за право найманих робітників на страйки. ФПУ підтримала протест деяких категорій працівників з приводу невиплати заробітної платні, проте більшість її відділень тісно співпрацює з адміністрацією. Управлінський персонал підприємств має право на вільний вступ до ФПУ. Керівництво ФПУ очолює Всеукраїнську партію трудящих.

Незалежні профспілки створюють альтернативу офіційним у багатьох галузях економіки. На 1 жовтня в Україні діяла 109 зареєстрованих Міністерством Юстиції профспілок, 40 з яких є всеукраїнськими філіями ФПУ, а решта - новими. Згідно з даними Конфедерації вільних профспілок України (КВПУ) у жовтні до неї входило лише 6 зареєстрованих Міністерством Юстиції всеукраїнських організацій, які об'єднували 211 тисячу чоловік. Незважаючи на відсутність точних цифр, вважається, що членами незалежних профспілок є менш ніж 2 мільйони трудящих (у 2002 році їх було 3 мільйони), а філій ФПУ - 11 мільйонів (у 2002 році їхня кількість становила 14.5 мільйона). Зменшення чисельності профспілок пояснюється загальною апатією в суспільстві, мізерністю соціальних переваг, які надає членство у них, а також той факт, що перебування у профспілці більше не є умовою оплати лікарняних листів.

Незважаючи на породжені Помаранчевою революцією сподівання, незалежним профспілкам, як і раніше, продовжують відмовляти у частці майна, що належало радянським профспілкам з їхнім велетенським матеріальним і фінансовим потенціалом. Значну частку останнього становив фонд соціального страхування. Переважну більшість місць у керівних органах цього релікту радянської епохи займають представники профспілок-філій ФПУ. Це дає ФПУ можливість створювати для своїх членів такі соціальні переваги, яких не можуть пропонувати незалежні профспілки.

Незалежні профспілки скаржилися також, що органи влади намагалися впливати на них, аби заручитися голосами їхніх членів під час виборів, а також вимагали від їхнього керівництва звітів про профспілкову

діяльність. Водночас вони відзначають, що за час, що минув від президентських виборів 2004 року, тиск на них істотно зменшився.

Незважаючи на активність незалежних профспілок, які виступали на боці Ющенка під час президентської кампанії, новий уряд не запровадив серйозних реформ у сфері праці. Певна реструктуризація, пов'язана з ліквідацією 20 квітня Державного комітету з безпеки праці, завдання якого президентським декретом було покладено на Міністерство надзвичайних ситуацій, принесла трудящим тільки шкоду. Лідери незалежних профспілок вважають, що підпорядкування Міністерству надзвичайних ситуацій позбавляє інспекторів з безпеки праці права на незалежний моніторинг умов праці на шахтах.

Олександр Юркін, колишній голова профспілки працівників атомної енергетики, був обраний головою ФПУ 21 січня. Юркін вважається більш схильним до реформ, ніж його попередники, однак його дії стримуються рештою керівництва ФПУ, яке не змінилося. Великі компанії та органи влади на місцях продовжують обмежувати діяльність профспілок.

б. Право на розробку та укладення колективних угод

Закон дозволяє профспілкам брати участь в укладенні тарифних угод, однак вони не завжди могли реалізувати це право на практиці.

Законодавством передбачено створення комісії з представників найманих робітників і адміністрації для вирішення питань, що стосуються зарплати, умов праці та прав і обов'язків керівництва підприємств. Закон про тарифні угоди дає право на укладення колективних угод, однак часткове перекриття сфер відповідальності стримує цей процес, а спосіб, у який тлумачиться закон, часто перешкоджає укладенню колективних угод незалежними профспілками, ставлячи їх у менш сприятливе становище порівняно з офіційними (філіями ФПУ). За результатами дослідження Світового Банку, оприлюдненими у листопаді, в офіційному секторі економіки тарифними угодами охоплено 90% членів профспілок. Як правило робітників ніхто не ставить до відома, що вони не зобов'язані вступати до офіційних профспілок. Припинення членства в офіційній профспілці і перехід до незалежної часто супроводжується бюрократичною тяганиною і, як правило, не заохочується адміністрацією. Закон сформульовано так, що на рівні підприємства можна легко усунути незалежну профспілку від укладення колективної угоди. Згідно з раніше ухваленими нормами, якщо кілька профспілок, що діють на підприємстві, не можуть підписати колективну угоду, найманих робітників повинна представляти найбільша профспілка, тобто ФПУ.

Для врегулювання конфліктів між адміністрацією та найманими робітниками Законом про вирішення трудових суперечок запроваджено третейські суди і Національну посередницьку та узгоджувальну службу. Згідно з офіційною статистикою, за перші 9 місяців звітного року ця служба владнала 70 з 213 розглянутих нею трудових конфліктів.

Закон дає право на страйк "з метою захисту економічних та соціальних інтересів", але зазначає, що страйки не повинні загрожувати національній безпеці, функціонуванню системи охорони здоров'я та правам і свободам інших громадян. Уряд в цілому шанує право трудящих на страйк. Забороняється страйкувати лише працівникам прокуратури та суду, військовослужбовцям збройних сил, співробітникам служби безпеки та правоохоронних органів, державним службовцям, а також на транспорті. Працівникам галузей, яких стосуються наведені обмеження, у випадку участі у страйку загрожує тюремне ув'язнення терміном до 3 років. Станом на жовтень звітного року страйкувало одне підприємство (408 робітників).

В одинадцяти спеціальних економічних зонах (СЕЗ) працювало 90 тисяч чоловік. 29 березня уряд скасував податкові та митні пільги з підприємств спеціальних економічних зон. Це призвело до реструктуризації виробництва і скорочення кількості робочих місць у СЕЗ.

в. Заборона примусової чи підневільної праці

Закон забороняє примусову працю, у тому числі експлуатацію дітей, однак є повідомлення, які свідчать, що ця заборона порушується (див. розділи 5 і 6.г.).

Правоохоронні організації вважають різновидом підневільної праці залучення військовослужбовців, що проходять альтернативну службу, до ремонту і будівництва приватних котеджів для урядових чиновників і

генералітету. Були повідомлення, що у приймальнику-розподільнику "Павчине" (Закарпатська область) прикордонники вирішували проблему заробітної платні, "здаючи в оренду" затриманих мігрантів власникам навколишніх підприємств. Мігрантів примушували працювати по дві зміни, у тому числі вночі, без будь-якої матеріальної компенсації, а тих, хто відмовлявся, били і цькували службовими собаками.

г. Дитяча праця та мінімальний вік працездатності

Уряд визнає, що проблема дитячої праці існує, однак не наполягає на дотриманні закону про захист дітей від експлуатації. Мінімальний вік, починаючи з якого громадяни України вважаються працездатними, становить 16 років, але підприємства можуть звертатися до уряду по дозвіл на залучення до робіт у нешкідливих умовах дітей віком від 15 років за згоди їхніх батьків. Дітям віком 14 років дозволяється виконувати впродовж короткого часу роботи у сфері обслуговування та сільському господарстві за згодою одного з батьків.

Державний департамент з нагляду за дотриманням трудового законодавства, який входить до структури Міністерства праці та соціальної політики, відповідає за недопущення експлуатації дитячої праці і робить це загалом ефективно. Проте є випадки, коли діти, котрі не досягли мінімального віку працездатності, працюють у тіньовому секторі. Поправка до Закону про захист дітей, ухвалена у лютому, забороняє незаконне вивезення дітей за кордон і працю дітей у шкідливих умовах.

Використання дитячої праці у сільському господарстві та контрабанда дітей з метою використання на примусових роботах і сексуальної експлуатації залишаються серйозними проблемами (див. розділ 5). В Україні існує - хоч і не набуло значного поширення - таке явище, як дитяче жебрацтво. Відповідальність за дотримання законів, які регламентують дитячу працю в офіційному секторі економіки, покладено на Департамент з нагляду за дотриманням трудового законодавства. Департамент у справах неповнолітніх і міліція повинні виявляти дітей, які зазнають найгірших форм експлуатації у тіньовому секторі. Заходи, вживані правоохоронцями протягом року, часто виявлялися неефективними і не запобігали правопорушенням. У рамках Програми боротьби з дитячою працею, яка здійснюється Міжнародною організацією праці (МОП/ПБДП), спеціально для України розроблено проект викорінення найгірших форм експлуатації дітей у тіньовому секторі економіки. МОП/ПБДП також продовжує здійснення проекту, спрямованого на боротьбу з контрабандою дітей.

г. Прийнятні умови праці

З прийняттям бюджету 29 березня новий уряд істотно підвищив рівень мінімальної місячної заробітної плати, пенсії та інших соціальних виплат. Уряд підвищував мінімальну заробітну плату тричі протягом року, встановивши її на рівні 66 доларів США (330 гривень) на місяць, і зрівнявши з прожитковим мінімумом для інвалідів, закладеним у бюджет 2005 року. Однак мінімальна заробітна плата і відповідна пенсія не забезпечують задовільного рівня життя робітника та його сім'ї. За виконання вимог закону щодо мінімальної заробітної плати відповідає Державна інспекція з питань праці, однак вона не здатна простежити за всіма працедавцями. Багато робітників, особливо у тіньовому секторі, отримують платню, набагато нижчу за мінімальну.

З початку року заборгованість з заробітної плати зросла на 15.9% і на 1 серпня становила 258 мільйонів доларів (1.29 мільярда гривень). Більша частина заборгованості з заробітної плати припадає на промисловість (48.1%), сільське господарство (23.3%) та будівництво (10.1%).

Кодекс законів про працю декларує 40-годинний робочий тиждень, 24 години відпочинку кожного робочого тижня й оплачувану відпустку тривалістю щонайменше 24 дні на рік. Застій у деяких галузях економіки, зокрема в оборонній, призвів до істотного скорочення робочого тижня для деяких категорій робітників. Законом передбачено подвійну оплату переробітку, а також встановлено максимальне подовження робочого часу. Однак норми, що регламентують тривалість відпочинку та визначають максимальну тривалість робочого часу і переробітку, не завжди витримуються на практиці.

Закон містить також вимоги щодо охорони праці та дотримання техніки безпеки, однак на практиці вони часто ігноруються. Так, наприклад, на нелегальних вугільних шахтах, що перебувають в руках організованих злочинних угруповань, умови праці є дуже небезпечними, внаслідок чого там гине багато людей. Під час десятиденної перевірки, проведеної урядом протягом 10 днів у Донецькій області, було виявлено 1300 порушень законів про охорону праці, що обумовило закриття понад 60 підприємств у 10 гірничих районах. Нехтування технікою безпеки та зношеність устаткування спричиняє високий рівень виробничого травматизму

на виробництві. За перші 9 місяців звітного року було зареєстровано 15011 нещасних випадків на виробництві (на 1781 менше, ніж за аналогічний період 2004 року), внаслідок яких померло 762 особи (на 96 менше, ніж у минулому році). У вуглевидобувній галузі протягом року отримали ушкодження 7768 шахтарів (у 2004 році таких було 9218) і загинуло 157 (200 у 2004 році).

За оцінками фахівців у перші вісім місяців звітного року на кожен мільйон тон видобутого вугілля припадало 1.98 втраченого людського життя (у 2004 році цей показник становив 2.57). Ця тенденція передусім була обумовлена підвищенням вимог до дотримання техніки безпеки, однак смертність на шахтах залишається ще досить високою. Новий уряд у травні затвердив програму розвитку вуглевидобувної галузі, а також створив робочу групу для аналізу становища у вугільному та сталеливарному секторах, однак ці заходи поки що не призвели до істотного підвищення безпеки на шахтах.

Теоретично робітники мають право не ставати до роботи без ризику втратити робоче місце, якщо умови праці не відповідають вимогам техніки безпеки. Проте незалежні профспілки стверджують, що обстоювання громадянами цього права на практиці закінчується гонінням з боку адміністрації, а то й звільненням з роботи.

[Сторінка Доповіді про права людини на веб-сайті Держдепартаменту США](#)